

Versjon 1

April 2007

Byggeskikk

- en veileder for Hadeland og Land

Randsfjordmuseene AS

med bidrag fra Oppland Fylkeskommune, kommunene Jevnaker, Lunner, Gran, Søndre Land og Nordre Land, Norsk Kulturråd, Riksantikvaren, Husbanken, Fylkesmannen i Oppland / STILK og Regionrådet for Hadeland
Prosjektleder: Dag Lindbråten

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	5
1.1 Formål	5
1.2 Målgrupper	6
1.3 Definisjoner	6
2. Byggeskikk i en geografisk, historisk og samfunnsmessig sammenheng	9
2.1 Landskapsanalyse	9
2.1.1 Nasjonalt referansesystem for landskap	10
2.1.2 Landskapsformer	10
2.1.3 Vann og vassdrag	11
2.1.4 Vegetasjon	12
2.1.5 Jordbruksmark	13
2.1.6 Bebyggelse og tekniske anlegg	14
2.1.7 Kulturminner/kulturmiljøer	16
2.2 Utviklingstrekk på Hadeland og i Land	18
2.2.1 Endring av landbrukets produksjonsvilkår	18
2.2.2 Bosettingsmønsteret	18
2.2.4 Kulturlandskap og bevaringsverdig bebyggelse	19
2.2.5 Fritidsbebyggelse, hyttebygging og hyttefelt	20
2.3 Stilretninger og stilepoker	20
2.3.1 Kjentetegn på stilretningene	23
2.3.2 Oppsummering	30
2.4 Hvorfor skal vi bevare?	31
2.4.1 Hva skal vi bevare? Begrunnelse for utvelgelse	31
2.4.2 Hvordan skal vi bevare?	32
2.4.4 Byggeskikk i Hadeland/Land-regionen	32
3. Byggeskikk i praksis	45
3.1.1 Plan- og bygningsloven (PBL-97)	45
3.1.2 Kulturminneloven (1979)	47
3.2.1 Byggeskikken som miljøfaktor	47
3.2.2 Tilpasning av ny bebyggelse	49
3.3.1 Byggverkets samspill med omgivelsene	54
3.3.2 Utforming av det enkelte byggverk	54
3.3.3 Materialbruk og gjenbruk	56
3.3.4 Fargebruk	57

3.3.5	Utvidelse og ombygging av eksisterende bygg	58
3.3.6	Utvidelse i form av balkonger, verandaer og terrasser.	61
3.4.1	Prinsipper for vedlikehold.....	62
3.4.2	Tiltak på bevaringsverdig bebyggelse.	63
3.4.3	Nye tiltak nær bevaringsverdig bebyggelse.	66
4. Gode råd og rådgivere		67
4.1	Gode råd.	67
4.2	Søk samarbeid med fagfolk og myndigheter!.....	67
4.3	Bygningsvernrådgivning.....	67
4.4	Litteratur- og nettressurser	68
4.5	Lån og tilskuddsordninger.....	69
5. Eksempler på viktige kulturmiljøer		70
5.1	Bevaring av kulturarven.	70
5.2	Lunner.....	70
5.3	Jevnaker.....	72
5.4	Gran	74
5.5	Søndre Land	76
5.6	Nordre Land	78
	Byggeskikkveileder - referanseliste	80

Velkommen til byggeskikkveilederen for Hadeland og Land

Denne byggeskikkveilederen for Hadeland og Land er et produkt av prosjektet "Byggeskikk og verneverdier i Land og på Hadeland" som ble satt i gang av Oppland Fylkeskommune i 2002. Etter konsolideringen av Lands Museum og Hadeland Folkemuseum i 2004, ble ansvaret for prosjektet overført til det nye Randsfjordmuseene AS. Prosjektleder har hele tiden vært Dag Lindbråten.

Bidragsyttere til prosjektet har vært Oppland Fylkeskommune, kommunene Jevnaker, Lunner, Gran, Søndre Land og Nordre Land, Norsk Kulturråd, Riksantikvaren, Husbanken, Fylkesmannen i Oppland / STILK og Regionrådet for Hadeland. Takk til alle disse!

Byggeskikkveilederen skal gi økt forståelse for vern av bygninger og deres fysiske miljø.

Vi ønsker at veilederen skal skape interesse for utvikling av "god byggeskikk" ut fra dagens krav og behov til utforming og funksjoner. Det ligger store utfordringer i vern av norsk byggeskikk og for videreutvikling av den. Dette er et felles ansvarsområde, hvor det offentlige og private må spille på lag.

Foto

Alle bilder er kopibeskyttet iht åndsverklovens bestemmelser.

I nettversjonen vil fotografens navn og bildebeskrivelse komme opp når du holder musepekeren over de respektive bildene.

1. Innledning

1.1 Formål

Denne byggeskikkveilederen for Hadeland og Land er et produkt av prosjektet "Byggeskikk og verneverdier i Land og på Hadeland" som ble satt i gang av Oppland Fylkeskommune i 2002. Etter konsolideringen av Lands Museum og Hadeland Folkemuseum i 2004, ble ansvaret for prosjektet overført til det nye Randsfjordmuseene AS. Prosjektleder har hele tiden vært Dag Lindbråten.

Bidragstere til prosjektet har vært Oppland Fylkeskommune, kommunene Jevnaker, Lunner, Gran, Søndre Land og Nordre Land, Norsk Kulturråd, Riksantikvaren, Husbanken, Fylkesmannen i Oppland / STILK og Regionrådet for Hadeland. Takk til alle disse!

Foto 1: Randsfjorden mot Fluberg øst

Byggeskikkveilederen skal gi økt forståelse for vern av bygninger og deres fysiske miljø. Vi ønsker at veilederen skal skape interesse for utvikling av "god byggeskikk" ut fra dagens krav og behov til utforming og funksjoner. Det ligger store utfordringer i vern av norsk byggeskikk og for videreutvikling av den. Dette er et felles ansvarsområde, hvor det offentlige og private må spille på lag.

Alle byggverk er en del av vårt nærmiljø som vi lever i og ferdes i. Derfor har byggenes utseende og beliggenhet betydning både for den private eier og for allmennheten.

Vi lever i en tid hvor det er noen begreper som er i daglig bruk. Eksempler er "kulturbasert næringsutvikling", "økoturisme", "kulturlandskap", "lokal identitet" og "trivsel". For alle disse er bebyggelsen viktig. Den forteller om kontinuitet og forandring i vår fortid, men alt for sjelden innser vi verdien av dette. Det må til en holdningsendring hos myndigheter og det enkelte menneske. Lovverket må håndheves, og private huseiere må hjelpes. Det første er en forutsetning for det andre, og der må myndigheter på alle nivåer stå fram som et godt eksempel.

Vår bygningsarv viser at estetisk vurdering og kvaliteter alltid har vært en viktig del av byggeskikken. Dette kommer til uttrykk i byggeskikken. Denne tradisjonen må revitaliseres og bli et aktivt tema innen planarbeid og saksbehandling, og brukes i forhåndskonferanser med tiltakshavere.

I skolen må dette inn allerede på tidlige skoletrinn og bli en naturlig del av yrkesopplæringen for handverkere. Et ansvarlig samarbeid om forståelse for dette tema, bør bli tema i kommunene. Målet må være å skape holdningsendringer og bevissthet om byggeskikk og estetikk. Estetiske kvaliteter i våre bygde omgivelser er viktig for trivsel, tilhørighet og identitetsfølelse.

Dette er i tråd med nasjonale satsingsområder innen kulturminnevern, næringsutvikling og samfunnsutvikling, slik det bl.a. kommer til uttrykk i *St.meld. nr. 16 (2005-06) Leve med kulturminner*.

Byggeskikken har alltid vært dynamisk. Den er påvirket av impulser fra utlandet og fra mer regionale og lokale forhold, og er hele tiden i endring. Byggeskikken forteller kulturhistorie og bygningens historie forteller om handverkskunnskaper og materialkompetanse.

Den eldre bygningsmassen i regionen er mye mer omfattende enn det som er realistisk å ta vare på. Mye vil forfalle og bli revet. Det må satses på bevaring av det beste av den verneverdige bebyggelsen og bygningsmiljøer, men også på nybruk, ombruk av eldre bebyggelse og tilpasning av nye tiltak til disse. Her må det være rom for nytenkning og bruk av moderne formspråk. Utfordringene ligger i å finne denne balansen. I dette bør det ikke ligge noen motsetninger, snarere en utvikling av byggeskikken ut fra dagens behov.

Byggeskikkveilederen handler ikke mye om detaljert utforming, men prøver å legge opp til å følge mer generelle aksepterte uttrykksformer både for bevaring og for fornying. Forutsetningen er at estetiske kvaliteter er en basis både i gjennomføringen av planleggingen og i den fysiske gjennomføringen av tiltaket. Samarbeid mellom tiltakshaver, saksbehandlere, utførende og rådgivere er nødvendig for å få dette til.

Byggesaker behandles etter Plan og Bygningsloven av 1997. Loven skal revideres i 2007. Estetisk vurdering er innarbeidet i § 2 (formålsparagrafen), i § 20.1 (om kommunalplanlegging) og i § 74.2 ("skjønnhetsparagrafen"). I Byggeskikkveilederens kapittel 3.2 Huset og omgivelsene og kapittel 3.3 Huset i seg selv, er skjønnhetsparagrafen utgangspunktet.

Aktiv bruk av byggeskikkveilederen og rådgivning overfor eiere er viktig for utviklingen av god byggeskikk. Den viktigste forutsetning er allikevel at estetisk vurdering har politisk forståelse. Dette kan komme til uttrykk i kommuneplaner og i reguleringsplaner.

Flere kommuner har gjennomført større eller mindre miljøtiltak i forbindelse med tettstedsutvikling, Gran kommune har pågående stedsutviklingsprosjekter for Granavollen - Tingelstadhøgda og utvikling av områdeplan for Gran sentrum. Nordre Land arbeider med stedsutviklingsprogram for Dokka tettsted, med bl.a. Dokka stasjonsområde som et delprosjekt.

I regionen er det flere kommuner som deler ut en egen byggeskikkpris. Dette kan også være med å sette fokus på ønsket estetisk utvikling.

1.2 Målgrupper

Byggeskikkveilederen er laget for å skape forståelse for god byggeskikk både hos kommunens befolkning (eiere og potensielle byggherrer) og i forvaltningen (saksbehandlere og politikere). Av spesiell interesse vil den være for:

- Kommunale plan- og byggesaksbehandlere samt lokale politikere.
- Ansatte i teknisk-, kultur- og andre etater.
- Næringsliv, handverkere og byggeindustri .
- Ansvarlig søker / utførende / prosjekterende.
- Byggherrer, private huseiere og eiere av bevaringsverdige bygninger.
- Skoleverket.

1.3 Definisjoner

Begrepene byggeskikk og estetikk er sammensatte og ulike fagmiljøer har forskjellige innfallsvinkler til fortolkning av begrepene. Noen sentrale definisjoner er derfor tatt med:

Byggeskikk:

Begrepet byggeskikk kan brukes på to forskjellige måter: beskrivende, det som faktisk bygges, og normgivende, som inneholder kvalitative hensyn og forutsetninger for det som kan bli god byggeskikk. Eksempler på definisjoner av byggeskikkbegrepet:

"Byggeskikk er lokal byggetradisjon, utviklet gjennom flere generasjoner. Med gjentatt bruk av bestemte materialer, tekniske løsninger, former og plantyper. Lokal byggeskikk hentet impulser fra utenlandsk og bymessig arkitektur." (*Byggforskningsinstituttet*)

"God byggeskikk er hus som er vakre i seg selv med hensyn til form og funksjon, farge og materialbruk, men også vakre i forhold til omgivelsene med hensyn til landskap og terreng og eksisterende bebyggelse." (*L. Olsen: Vakrere steder i Rogaland*)

"God byggeskikk blir det når bygninger passer til steder der de står. Dette vil si tilpasning til terreng, klima, natur og økonomiske ressurser. God byggeskikk betyr at det er god utnyttelse av energi, materialer, transport og økonomiske ressurser." (*Mitt hus er din utsikt. Statens byggeskikkutvalg 1999*)

"Byggeskikkbegrepet kan tolkes ut fra et tredelt mønster hvor *byggeskikken* sier noe om hvordan husene ser ut, hvordan de er utformet. En annen side ved *byggeskikken* er å se hvorledes livet i husene var, hvorledes de ble bebodd og brukt. En tredje tolking ved *byggeskikken* er husenes endring opp gjennom tidene. For å

forstå dette må vi prøve å sette oss inn i tidligere tiders livsformer og mønstre.”
(Fra A.L.Christensen: *Den norske byggeskikken 1995, s.22*).

Samfunnsforskeren Eilert Sundt var den som skapte begrepet byggeskikk. På midten av 1800-tallet studerte han hvordan folk faktisk bygde sine hus, og han fant regelmessige mønstre for hustyper brukt i de forskjellige landsdeler. I ”Om bygningsskikken på landet i Norge”, første gang utgitt i 1862, beskriver Sundt prinsipper for å ordne og forme husene og viste hvordan disse prinsippene ble videreført og utviklet gjennom generasjonene. Han kartla på denne måten den førindustrielle byggeskikken. Det var flere forhold som dannet grunnlag for hans systematisering. Dette er kriterier som brukes fortsatt:

- Planløsning (rominndeling og bruk)
- Plassering av ulike typer ildsted
- Plassering av inngangsdøra
- Plassering av trappa i hus med mer enn en etasje.

Byggeskikken har ikke en statisk utviklingslinje, men er dynamisk og har flere kryssende linjer. Den har blitt påvirket av utenlandske stilretninger og epoker. Dette var impulser som har vandret med handel og handverk og blitt tilpasset og omformet til stedlig egenart gjennom lokal handverksutføring. Disse stilpåvirkningene ble gjerne omdannet etter lokale forhold som var relatert til tradisjonshandverk, materialtilgang og materialkunnskap. Innføringen og bruk av oppgangssaga på 1600-tallet hadde stor innvirkning på panelarkitekturen i landet. Dette kommer til uttrykk i de panelte embetsmannshusene fra slutten av 1700-tallet. Fra siste halvdel av 1800-tallet blir det vanlig med standardiserte byggevarer.

Bygningenes endringshistorikk er også en side av byggeskikken. I en kompleks bygningskropp kan det ligge en mindre bygningskjerne med en eldre, tradisjonell grunnform. Denne kan ha gjennomgått nye generasjoners om-, til- og påbygginger. Det var tilgangen til lokale bygningmaterialer som gjennom bruk og utførelse av lokale handverkere, dannet grunnlaget for utvikling av lokal byggeskikk.

Denne endringsskikken gjenspeiler samfunnsmessige endringer. Mot slutten av 1700 tallet utvikles et økende klasseskille, særlig for embetsstanden og storbonden. Dette gir seg utslag i behov for differensiering av boligen, som innebar en inndeling i arbeidssone for arbeidsfolket, representasjonssone og privatsone for embetsmannen, storbonden og deres familie. Det er først utover 1800-tallet at dette slår ut hos det brede lag av befolkningen. Dette faller også sammen med moderniseringen av landet hvor individualismen fortrenger tidligere kollektive handlingsmønstre. Dette er viktige elementer i sivilisasjonsprosessen. (Christensen 1995: side 200)

Fram til midten av 1800 tallet dominerte regionale hustyper som gradvis var endret fra generasjon til generasjon etter behov. Med framveksten av den norske nasjonalstaten og begynnende industrialisering går byggeskikken over til å få fellesnorske former, som for eksempel med sveitserstilen. Denne utvikling ender i vår tids ferdighus og feltutbygging.

Bygningsmassen i SEFRAK-registeret (Nasjonalt register for bygninger bygd før 1900) er i hovedsak fra 1800 tallet og er representert med bygningstyper som finnes over store deler av landet. Noe av bygningsmassen er også fra slutten av 1700 tallet. I disse tidsepokene ble det skapt panelte midtpipebygninger og midtgangsbygninger i to etasjer, mens uthusfunksjonene ble samlet i den store, kombinerte driftsbygningen. Dette preger fortsatt byggeskikken i innlands-Norge.

Estetikk:

Eksempler på definisjoner av estikkbegrepet:

”**Estetikk** (av gr. *aisthesis*) betyr egentlig sansekunnskap. Ordet ble dannet ca. 1750 av den tyske filosofen Baumgarten som betegnelse for læren om det skjønne i kunsten. — *estetisk*, i samsvar med skjønnhetslovene; smakfullt.” (Caplex 2006)

”Estetisk kvalitet er knyttet til egenskaper og kjennetegn ved for eksempel en bygning eller et bygningsmiljø som vi opplever gjennom våre sanser. God estetisk kvalitet oppleves som vakkert og verdifullt. De estetiske opplevelser av et byggverk påvirkes av omgivelsene og landskapet. Estetikk handler om verdier som ikke er kvantifiserbare.”

(Veileder, Kommunal og Arbeidsdepartementet og Miljøverndepartementet 1997)

Estetisk kvalitet knytter seg både til historie, naturgrunnlag og menneskers bruk og opplevelse av omgivelser. Ved drøfting av byggverk anvendes ofte begrepet «arkitektonisk kvalitet». I dette begrepet ligger

både tekniske, funksjonelle og visuelle aspekter
(Statens byggtekniske etat, Rundskriv H-7/97)

Bygningsvern:

Hovedprinsippet for vern av bygninger er å bevare så mye som mulig av de opprinnelige eller eldre bygningsdeler. Samtidig må bygningens særpreg, inkludert detaljer og endringer fra forskjellige tidsepoker bevares. Dette må også sees i sammenheng med bygningens omgivelser.

Restaurering og vedlikehold skal skje med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk. Bygningsvern skal ikke være til hinder for at bygningen skal leve videre. En forutsetning for dette er at bygningsvern også gir rom for tilpasning til nye funksjoner. Dokumentasjon er en viktig del av bygningsvernarbeid.

Rehabilitering:

"Rehabilitering er istandsettelse av en bygning for nåtidig formål og/eller for å rette opp forsømt vedlikehold. Hensikten er å bevare mest mulig av antikvarisk verdi og arkitektonisk kvalitet, og å gjenvinne eventuell tapt anseelse. Hvis slike hensyn ikke blir ivaretatt, er utbedring en bedre betegnelse." (Byggforskningsinstituttet 612.012)

Restaurering:

"Restaurering betyr helt eller delvis å tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Restaureringsbegrepet er et av de eldste og mest tvetydige i bygningsvernet. Fagfolk har brukt det som et samlebegrep for alle mer omfattende tiltak som gjennomføres ut fra et ønske om bevaring og forbedring. Dermed har både ombygging og istandsettelse gått under navnet restaurering, selv om forandringene har gått i andre retninger enn tilbake til eldre tilstander. Uttrykket bygningspleie er foreslått som avløserord for restaurering i denne vide betydningen. Utenfor fagmiljøet har ordet fått et enda videre innhold som et synonym for modernisering, utbedring og istandsettelse. Ordet blir også brukt når det ikke har vært meningen å bevare, og når resultatet tvert imot er et tap av verdier." (Byggforskningsinstituttet 612.012)

2. Byggeskikk i en geografisk, historisk og samfunnsmessig sammenheng

2.1 Landskapsanalyse

Figur 1: Kart - Ola Hellerud

2.1.1 Nasjonalt referansesystem for landskap

Til grunn for landskapsbeskrivelsene ligger et system som NIJOS har utviklet i forbindelse med *Nasjonalt referansesystem for landskap* (NIJOS-rapport 10/2005). Referansesystemet tar for seg seks landskapskomponenter: *landskapets hovedform, landskapets småformer, vann og vassdrag, vegetasjon, jordbruksmark, bebyggelse og tekniske anlegg*, i tillegg til kulturminner. Samspillet mellom disse gir bilde av det helhetlige landskap. I rapporten er det 45 landskapsregioner i Norge beskrevet. Følgende landskapsregioner er representert i Hadeland og Land (jfr. NIJOS-rapport10/2005):

Landskapsregion 07 *Skogstraktene på Østlandet.*
Landskapsregion 08 *Innsjø- og silurbygdene på Østlandet.*
Landskapsregion 10 *Nedre dalbygder på Østlandet*
Landskapsregion 11 *Øvre dal- og fjellbygder i Oppland og Buskerud.*
Landskapsregion 14 *Fjellskogen i Sør-Norge.*

Ifølge det nasjonale referansesystemet for landskap kan vår region karakteriseres som deler av de østlandske innsjø- og silurbygder med Lunner, Gran og Randsfjorden, men også med de østlandske skogstrakter som Veståsen, og Totenåsen/Vardalsåsen mellom Søndre Land og Gjøvik-Toten. Dokka og Nordsinni utgjør deler av de nedre dalbygder på Østlandet, mens Torpa inngår i landskapsregionen øvre dal- og fjellbygder i Oppland. Lengst nord i regionen ligger Synnfjell som er deler av fjellskogen i Sør-Norge.

2.1.2 Landskapsformer

Foto 2: Hadelands landskap

Strekningen Lunner - Gran karakteriseres ved en lav, asymmetrisk dalform. Dalsidene mot øst stiger brattere enn mot vest. Nordmarka danner en skogkledd rygg i sør. Denne faller ned mot det store moreneplatået i Jevnaker og Ringerike. Vestre Gran danner også en asymmetrisk dalform med slake skråninger ned mot Randsfjorden. I vest stiger Veståsen bratt opp fra fjorden.

Det øvrige av Randsfjordens landskap danner en trauforn med et stort vannspeil i bunnen. Nord i Randsfjorden møtes to dalfører, en med V-dalform fra Synnfjell/Torpa og fra Dokkfløydammen, og en U-dalform (Nordsinni) fra Etnedal

En mangfoldig berggrunn danner store variasjoner i landskapets småformer. Vest for Randsfjorden har vi prekambrisk grunnfjell, mens det øvrige Hadeland er en del av det større Oslofeltet som strekker seg fra Langesund i sør til Mjøsa i nord. Dette inneholder spesiell geologi med bl.a. alunskifer, lava- og kalksteinsarter, sandsteinsforekomster finnes også. Jordsmonnet er forvittringsjord og morenejord. Den eldste bosetningen ligger i disse områdene. Hadeland består av bølgende landskap med hauger, bakker og sletter. Spesielt karakteristiske småformer for Hadeland er de nedvitra vulkanske kampene: Hvalebykampen, Brandbukampen og Sølvberget.

Foto 3: Dokkadelta fra Odnesberget -
Foto: Geir Høitomt

Foto 4: Dæhlibygda
Foto: Geir Høitomt

Opp fra Randsfjordens store, åpne vannspeil ligger slake liser som går over i skogskledde åser. På vestsida strekker åsene seg opp til 500-600 moh. Langs Randsfjorden er leirjord dominerende, mens lenger opp i liene er det grus/morenejord.

I nordenden på begge sider av fjorden reiser bergene seg med partier med bratte fjelskrenter og steinurer nedenunder. Dette fortsetter videre innover i Nordsinni og nedre Etnedal.

V-dalføret innover mot Synnfjell og Dokkfløy har dels bratte til mer slake dalsider med flate, avrunda åshvelvinger. Disse dalførene har flere tilstøtende hengedaler med iøynefallende forberg og åser. Nord i regionen reiser Synnfjell seg med sine avrunda kamper fra 1100 til 1400 m høyder, med Ormtjernkampen nasjonalpark umiddelbart nordafor.

Foto 5: Randsfjorden mot Enger

Foto 6: Synnfjellet fra Vingromsåsen

2.1.3 Vann og vassdrag

Vann, vassdrag og geologiske forhold har alltid vært viktige faktorer for bosetting. Tidligere var vann og vassdrag viktige ferdselsårer

Det er Randsfjordens store vannspeil som er dominerende i regionen. I større vik langs fjorden ble det tidligere dannet knutepunkter for handel og transport, mens kirkesteder ble plassert på sentrale nes.

Det omkringliggende landskapet er i hovedsak åpent med slak stigning mot de omkringliggende åser. Til sammen skaper dette åpne landskapsrom med store *fjernvirkninger* i landskapet. Inne på skogsåsene ligger store myrflater med myrputter og tjern, og små og store vann. Dette skaper også stedvis åpne landskapsstrukturer.

Foto 7: Bergevatnet på Veståsen
Foto: Geir Høitomt

Inne på Gran vestås ligger Fjorda som er en sammenhengende kjede av mindre fjorder og vann med øyer, holmer og vik. Dette er rekreasjonsområder av stor verdi. Fra Bjoneskogen går det et vassdrag ned mot Bjoneroa ved Randsfjorden, og et mot vest til Sperillen. Bjonevassdraget var viktig for fløtning fra disse skogsområder. I vassdraget er det restaurert en nåledam og 3 fløterkojer.

Nordover på Veståsen danner Lomsdalsvassdraget, en sammenhengende vannveg fra Fluberg vestås og ned til Lomsdalsroa. Dette var det viktigste fløtningsvassdraget på Veståsen, og det finnes fortsatt mange kulturminner etter tidligere fløtning, som elveforbygninger, dammer, damhytter og skogskojer. Disse kulturminnene forteller om hvor viktig vannvegen var før og må bevares for ettertiden.

Randsfjorden har et stort nedslagsfelt med bekker, små og større elver. Bekkeløpene danner ofte skarpe raviner i landskapet som for eksempel Svenådalen i Jevnaker kommune. Nord i Randsfjorden møtes to elver, en uregulert, Etna, og den regulerte Dokka. De munner ut i Dokkadeltaet, et nasjonalt betydningsfullt våtmarksområde.

Foto 8: Sandungsdammen på Veståsen

Foto 9: Selsjøen på Veståsen

Foto: Geir Høitomt

Etna slynger seg gjennom den flate dalbunnen i Nordsinni. Her er åker- og grasproduksjon med lauvtrevegetasjon langs elvebredder og i randsoner. Ved Dokkfløydammen i Aust-Torpa er utløpet for Dokkaelva som også får tilførsel fra flere mindre elver og vassdrag fra sidedalene nedover i dalen. Der dalformen snevres inn til en V-form renner elva gjennom trange og bratte gjel og juv. Ved Dokkfløydammen har reguleringsinngrepene etterlatt seg et godt landskap. Lenger opp i fjellskogen i Nord-Torpa danner Synnfjorden et åpent landskapsrom med slake fjellier opp mot de omkringliggende kamper.

Hoveddalføret på Hadeland kalles Viggadalen. Her bukker Vigga seg gjennom fruktbart jordbrukslandskap i Lunner og Gran og ender ut i Randsfjorden i Røykenvika. Langs elveløpet er det tett løvtrevegetasjon.

Fra høyereliggende områder i Nordmarka går det også vassdrag sørover, et gjennom Nordmarka og et ned i Nittedalen. Dette var viktige ferdselsårer for tømmerfløtning. Kulturminner som elveforbygninger, dammer, flak og skogshusvære vitner om dette. Langs vassdragene ligger rester etter industriell virksomhet som hadde vannet som drivkraft.

Foto 10: Rosendal mølle ved Vigga i Gran

2.1.4 Vegetasjon.

Skogsvegetasjonen er barskog med grana som det mest dominerende treslag. Blåbærgranskog er vanlig, men der grunnen er kalkrik finnes lågurt- og høgstaudegranskog. Der det er grunnlendt og karrig er furua det dominerende treslag, som i høyereliggende områder på Veståsen og på moreneplatået mellom Jevnaker og Ringerike. I bekkerravinene og i lune lokaliteter finnes varmekjære lauvtreslag.

I hele regionen har tradisjonelt skogbruk og treforedlingsindustri vært viktig næringsgrunnlag for gårdbrukere og gitt industriarbeidsplasser til tidligere husmenn og småbrukere. Det er til dels store skogseierdommer knyttet til gardsbrukene. I dag er det moderne virkesproduksjon som dominerer, mens noen satser på uttak av laftetømmer og kjernevirke som en nisjenæring. Tilgang til spesialsortert kvalitetsvirke er viktig for handverkere som arbeider med bygningsvern

Foto 12: Stuvegrenda i Nordgarda, Nordre Land for ca. 100 år siden. Foto: Lands Museum

Foto 11: Gjengroing av kulturlandskap, Stuvegrenda i Nordgarda, Nordre Land

I regionens jordbruksområder dominerer lauvtrær rundt innmark, langs hovedveier og gårdsveier, langs eiendomsdeler, bekker og elver. *Gjengroing* av landskapet er tiltakende, på grunn av endra drifts- og høstingsformer. Å holde landskapet åpent vil by på *store utfordringer* nå og i framtiden. Utsyn og vidsyn i kulturlandskapet er viktig for alle, både fastboende og tilreisende

Nordover i regionen er den overordna vegetasjonen dominert av fjellbjørkeskog med glissen barskog. Tidligere var fjellbjørkeskogen og elveslettene beitepåvirka og dermed mer åpne. Nedlegging av seterdrift og et varmere klima er årsaker til at fjellet igjen kles med skog. I Synnfjellområdet er det fortsatt et fåtall som driver aktiv seterdrift, og Nordre Land kommune har et pågående seterprosjekt hvor de motiverer og støtter eiere til bruk og bevaring av seterbygninger og seterlandskap.

Foto 13: Brandbukampen med hundreårs mellomrom

*Foto 14: Brandbukampen med hundreårs mellomrom
Foto: Arnstein Schumann Hansen*

2.1.5 Jordbruksmark

Sentrale strøk av Hadelands- og Landskommunene har store sammenhengende jordbrukslandskap hvor det er storskaladrift, med både korn-, kjøtt-, melk- og grasproduksjon. Større- og småfeholdet er med å holde ulike kultur- og beitemarker åpne.

På Hadeland ligger mye av landbruksområdene på høydedraget med kalksteinsrygger mellom Randsfjorden og Viggadalen. De beste jordbruksområdene ligger i den vestvendte solhellingen ned mot Randsfjorden. Her ligger også de største og eldste gårdene. Det er spredt bebyggelse over hele jordbruksområdet langt opp i åssiden til 550 moh. I Jevnaker er storskalabruk lokalisert til jordbruksområdene i østre Jevnaker.

*Foto 15: Askimlandet mot Randsfjorden
Foto: Arnstein Schumann Hansen*

I området vest for Randsfjorden i Gran og Jevnaker kommuner, er landskapet brattere enn på østsiden. Her er det spredt bosetning med små, brattlendte bruk. Flere av disse brukes kun som feriesteder eller er for

bratte for maskinell bruk. Noen bruk står tomme. Slåtteeengene er derfor i ferd med å gro igjen på flere bruk. Et gjennomgående trekk i regionen er at småbrukene ligger oppe i liene mot fjell- og skogsområder utenfor den beste dyrkjingsjorda. Flere av brukerne slår fortsatt små, spredte engeieger og er derfor viktige kulturlandskapspleiere.

Foto 16: Tidligere bureisingsbruk i Jevnaker.

Regionen ellers er preget av spredt jordbruksbebyggelse og smågrender. I skogstraktene var skogssetring et utbredt fenomen. Mange av disse har forfalt eller er i ferd med å forfalle, men både i Jevnaker, Gran og i Søndre Land er skogsseteranlegg blitt restaurert (Bjellumsetra, Svartdalssetra og Vammen seter).

I de øvre dalbygdene er jordbrukslandskapet lokalisert til de flate åspartiene. Her er gras- og kjøttproduksjon det dominerende næringsgrunnlag. Fjellregionen har lite fast bosetting, men det har vært sesongbosetting her med setring og utmarksslått fra gammelt av. Bøndene fra Toten og Hedmarken drev fjernsetring i disse fjelltraktene. Setervoller og setre ute av bruk er preget av gjengroing og forfall.

Foto 18: Småbruk i Lunner

Foto 17: Nordgarda i Nordsinni, Nordre Land

2.1.6 Bebyggelse og tekniske anlegg

Regionen er i stor grad preget av spredt bebyggelse og gårdsbebyggelse. Gården er grunnenheten, ikke landsbyen. Dette har satt sitt preg på mentalitet og lynne.

Gårdsbebyggelsen, med storhetstid fra 1880-1920-tallet, preges fortsatt av det store, hvite hovedhuset og den røde bindingsverklåven, til glede og besvær. Etter dagens driftformer er mange av disse monumentale byggverkene ute av bruk. Men mange er oppført i kvalitetsvirke og utført etter gode handverkstradisjoner, derfor kan de utgjøre store ressurser til ny bruk og nye funksjoner. Tunformer og gårdsbebyggelse er beskrevet i kap. 2.4.4.

Foto 19: Lunnergårdene i Lunner

Nordover i regionen ligger den eldste bebyggelsen i områder med forvittringsjord (lokalt "flisberg"). Den er gjerne lokalisert til høydedrag og midtlier i solvendte dalsider, mens yngre gårder ligger i dalbunnen eller i

skyggesiden. Det kan være store temperaturforskjeller mellom midtliene og dalbunnen. Langs midtligårdene finnes også rester etter de eldste vegfarene.

Den Bergenske hovedveg fra ca 1820, går gjennom Hadeland og Landkommunene over til Valdres. Flere steder er den restaurert og ryddet, og er godt synlig i landskapet. Et eksempel på dette er ved Hornskleivene, midtvegs på Randsfjordens østside, og under Brandbukampen på strekningen Råssum - Korsen. I sammenheng med disse eldre vegfarene finnes også flere steinmurte bruer og forstøtningsmurer. Lundebrua over Etna i Etnedal, bygd i 1827-29, er et prakt eksempelpå tørrmurt steinhvelvbru, med total lengde på 132 m. Denne brua er fredet. Mindebrua over Lausa i Søndre Land er også et eksempel på en bevart tørrmurt steinhvelvbru. Begge inngår i den Bergenske hovedveg.

Foto 20: Tidligere Hadeland brenneri i Røykenvik

Et nett av små, lokale veger binder enkeltstående gårder og grender sammen. Disse følger landskapsformene, og går gjennom frodig og variert kulturlandskap med dype historiske røtter. Det åpne landskapet holdes i hevd gjennom drift og skjøtsel, derfor gir naturen og kulturlandskapet store opplevelsesverdier. Pilgrimsleden fra Oslo til Nidaros går gjennom Hadelands kulturlandskap med Granavollen som et gammelt maktsenter. Her ligger også Søsterkirkene.

Jernbaner og riksveger danner langsgående linjestrukturer gjennom landskapet. Langs disse ligger mange bolig-, nærings- og industriområder. De nye riksvegene er lagt utenom tettstedene.

Riksveg 4 gjennom Hadeland og Rv. 34 gjennom Søndre Land går i retning nord - syd, mens tverrforbindelsene Rv. 35 i Lunner og Rv. 33 i Søndre og Nordre Land går i retning øst - vest. I Nordre Land går Rv. 249 og 250 over til Gjøvik og Lillehammer.

Gjennom Hadelandsregionen går det jernbane mot Gjøvik (den tidligere Nordbanen, etablert ca. 1900) og gjennom Landregionen går trasèen til den nedlagte Valdresbanen (etablert ca 1910). Rundt stasjonsområdene utviklet det seg etter hvert tettsteder med hoteller, pensjonater, butikker og annen næringsvirksomhet. Vassenden i Gran og Dokka er eksempler på dette. Den tidlige bebyggelsen var inspirert av sveitserstilen og jugendstil, noe som regionen fortsatt bærer preg av og som må tas vare på for å gi karakter til regionen. Tettstedenes historiske kvaliteter og identitet er i ferd med å forsvinne ved at de mister sine historiske bygningsstrukturer på grunn av ombygginger og utbygginger.

Foto 21: Gran stasjon, fredet bygningsmiljø

Foto 22: Eldre bebyggelse langs Kjølvegen, den gamle leden over til Toten

I hele regionen både til skogs og til fjells har hyttebygging lange tradisjoner som husvære for fangst og fiske. Karakteristisk for den tidlige hyttebyggingen var at den var tilpasset bruksbehov, natur og terreng, og at byggematerialene var lokale. Nå har hytteutbyggingen økt både i tetthet og størrelse, hvor infrastruktur, standard og komfort ofte skal være som for hjemmeboligen. Dette har konsekvenser for forbruk av energi og natur.

Foto 25: Haug gård ved Lomsdalen, Vestsida Søndre Land.

Foto 23: Tidligere husmannsbruk Steinsvold i Gran.

Foto 24: Finstad, en Nordmarkaplass i Jevnaker

2.1.7 Kulturminner/kulturmiljøer

All virksomhet og levd liv har på en eller annen måte etterlatt seg spor som vi oppfatter som kulturelle minner. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet. Det legges her spesielt vekt på bygningsarven.

I regionens skogstrakter finnes mange kulturminner av stor kulturhistorisk verdi knyttet til skogbruk og utmarksnæring som kjoer, staller og setre, rester etter gruvedrift og kullgroper, og fløtningsanlegg med dammer og elveforbygninger. Både i Myllaområdet og på Gran Østås finnes tufter etter finnebosetting, rydningsrøyser, fangstgrav, stier og vegfar. Husmannsbruk, bureisingsbruk og mindre skogsgrender er også viktige kulturmiljøer som forteller om regionens bosettingshistorie.

Foto 26: Mulig finnegrav ved Vollavegen, Lunner.

Foto 27: Helleristninger ved Møllestufossen i Nordsinni, Nordre Land
Foto: Lands Museum

Mye av landbrukets bebyggelse består av bevaringsverdige bygninger. Bygninger i marginale områder og i utmarka er mest utsatt for forfall, men fortsatt finnes løer, tørkehus og smier. De få som er igjen er viktige å bevare i det landskapet de opprinnelig hører hjemme i. Å flytte slike vil oppleves som forringelse av den helhetlige landskapsforståelsen. Det samme gjelder bygninger knyttet til fangst, fiske og seterbruk.

Regionen er rik på varierte kulturminner med store kulturhistoriske verdier, som for eksempel ved helleristningsfeltet ved Møllerstufossen i Nordsinni vest for Dokka. Her finnes et Tingelstadhøgda på Hadeland er registrert som et nasjonalt verdifullt landskapsområde med bosetting fra steinalderen. Granavollen er et gammelt kirke- og maktsenter.

Randsfjordmuseene har gjennomført et prosjekt hvor tekniske og industrielle kulturminner knyttet til Randsfjorden er dokumentert.

*Foto 28B: Helleristninger ved Møllestufossen i Nordsinni, Nordre Land
Foto: Lands Museum*

Foto 30: Forstøtningsmur ved Gjerdingvegen i Nordmarka

Foto 29: Risbakkvegen, gammel veg på Gran Østås

Foto 31: Trafostasjon ved Jevnaker prestegård.

Foto 32: Granavolden, Gran

2.2.1 Utviklingstrekk på Hadeland og i Land

I tidligere kommuneplaner og i Fylkesdelplanen for Hadeland (1995-2010) ble det fokusert på en forventet "Gardermoeffekt" med nærhet til Gardermoen. I dag rettes fokuset i sterkere grad mot Oslo og *Nær Oslo perspektivet* som viktig utviklingsfaktor i planleggingen. Gran, Lunner og Jevnaker kommuner har gått inn som deltakere i den utvidete Osloregionen. Hadelandsregionen framholdes i flere sammenhenger som en vekstregion. Hvis man ser på samfunnsutviklingen i andre Oslonære kommuner, er industri- og boligfortetting og utbygging av infrastruktur fellestrekk ved utviklingen. Hadelandsregionen vil stå overfor de samme utfordringer hvor hensynet til de bygde og naturlige omgivelser må tillegges stor vekt.

Foto 33: Utbygging ved Mylla i Lunner

Det som særpreger Landkommunene er en generell reduksjon i folketallet fra 2000. Mens tettstedene Dokka i Nordre Land og Odnes, Hov og Fall i Søndre Land styrker sine folketall, går folketallet ned i utkantregionene. Det skjer en sentralisering av bosettingen.

2.2.2 Endring av landbrukets produksjonsvilkår

Det ligger store verdier i landbrukets driftsbygninger. Landbruket er i endring, og behovet for bygninger endrer seg tilsvarende. Dagens landbruksbebyggelse er i hovedsak fra den perioden i norsk jordbrukshistorie hvor hesten var drivkraften. Driftsbygningen med sine store volumer skaper økonomiske-, vedlikeholds- og bruksproblemer.

Denne bygningsmassen tilhører noe av det beste innen tradisjonshandverk, materialkvaliteter og konstruktiv soliditet og utgjør derfor en viktig del av vår bygningsarv og kulturarv. I dette kan det ligge verdier og ressurser for framtidig vekst i lokalsamfunnene.

Det ligger derfor store utfordringer i å finne nye bruksmuligheter for eksisterende bygningsmasse og å utvikle metoder for vedlikehold, rehabilitering og ny bruk, gjenbruk av bygninger og bygningsdeler. Det er ofte nedskrevne og avskrevne verdier for eieren, og bygningene kan ha potensial for å tilføre nye verdier.

Foto 35: Nerlauslåven, fra rivningslåve til gjenbrukshus.

Foto 34: Nerlauslåven som tilbygg ved Lands Museum.

2.2.3 Bosettingsmønsteret

Hovedtrekket i regionen er spredt bebyggelse med desentralisert bosettingsstrukturer. Tettstedsutviklingen har gjennomgående uklare strukturer. Nyere bebyggelse i tettstedene har en tendens til å flyte ut av tettstedene og inn i landskapet omkring, med uklare grenser som resultat. Særlig er dette tilfelle omkring

Brandbu, Jaren og Gran, som nesten kryper over i hverandre. Også Dokka har mistet mye av sin struktur. Hvor er stedets sentrum?

Vi står overfor store utfordringer for bosettingsmønster, tettstedsutvikling og utforming av nye bygninger og boliger. Utviklingen preges av lite hensyn til eldre bebyggelse og svakt lovverk i kombinasjon med gode konjunkturer og sterk individualisme

Foto 37: Boligfelt på Dokka, ca 1960

Foto 36: Utvikling av Gran tettsted
Foto: Arne Aas

2.2.4 Kulturlandskap og bevaringsverdig bebyggelse

En reise gjennom regionen er en opplevelse av kulturlandskap, kulturarv og historiske miljøer. Et viktig innslag i dette er de bygde miljøene. Utvikling av god byggeskikk og arkitektur og bevaring av tidligere byggeskikker handler ikke bare om estetikk og trivsel for regionens innbyggere. Det kan også gjøre regionen attraktiv som reisemål og danne grunnlag for næringsutvikling. I det nye begrepet "geoturisme", og også innen kulturbasert næringsutvikling, er dette helt sentralt.

Bevaringstankegangen må også settes inn i perspektivet om bærekraftig utvikling. Vi må forvalte bygningsarven slik at den også kan føre videre kulturhistoriske verdier og opplevelsesverdier for kommende generasjoner.

Vår bygningsarv gjenspeiler lokalhistorie og samfunnsutvikling, derfor er bygningsvern og bevaring av det beste av den historiske byggeskikken viktig for oss og for framtidige generasjoner. Den er viktig for å kunne opprettholde lokal identitet i en stadig mer globalisert verden.

Foto 38: Kløvstadhaugen i Søndre Land

Foto 40: Svartdalssetra i Brandbu

Foto 39: Vammen seter på Veståsen i Søndre Land

2.2.5 Fritidsbebyggelse, hyttebygging og hyttefelt.

I hele regionen både til skogs og til fjells har hyttebygging lange tradisjoner som husvære for fangst og fiske. Karakteristisk for den tidlige hyttebyggingen var at den var tilpasset bruksbehov, natur og terreng, og at byggematerialene var lokale. Nå har hyttebyggingen økt både i tetthet og størrelse, hvor infrastruktur, standard og komfort ofte skal være som for hjemmeboligen.

I Nordre Land omdisponeres høyereliggende skogsarealer til utbyggingsformål. Dette gjelder særlig gjennom kommunedelplaner for Synnfjell syd og øst. Det bygges høystandard hytter som vil stille krav til energi- og vannforsyning og avløpshåndtering. Dette har stor betydning for inntekter og arbeidsplasser, men er en utfordring for biologiske miljøer og kulturlandskap.

Foto 41: Hyttebygging i marka

Foto 43: Eldre hyttebebyggelse på Mylla

Foto 42: Eldre hyttebebyggelse på Veståsen i Søndre Land

2.3.1 Stilretninger og stilepoker

Stilretninger

Stil brukes for å tidsbestemme, katalogisere og forklare bygningers, kunstverks, møblers eller bruksgjenstanders opprinnelse på grunnlag av form. Begreper som eksempelvis gotikk, renessanse og barokk viser til en avgrenset tidsperiodes formspråk, som kommer til syne i blant annet arkitektur og kunst i en rekke land. Stilretningene forutsetter at bygninger fra en tidperiode har et særegent formspråk, som forener dem med andre bygninger fra samme periode, og som samtidig skiller dem fra bygninger fra andre tidsperioder.

Stilretninger eller formspråk oppstår og utvikler seg i samspill med tidens sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske forhold. En stilretning oppstår ikke brått og opphører heller ikke brått. Stil er i konstant utvikling. Formspråket forandres og tilpasses nye behov, uttrykksmåter og preferanser. Nye smaksretninger oppstår, lever side om side med den gamle smaksretningen, før den sakte avløser den. Ofte blandes gamle og nye impulser. Innen en stilretning vil man se en utvikling, fra det nye oppstår til den når et slags høydepunkt, og fram til formspråket avløses av

et nytt. Sist men ikke minst vil en stilretnings formspråk ha ulike geografiske uttrykk, samt reflektere arkitektens/byggmesterens og oppdragsgivers personlige stil og preferanser.

Stilretninger i arkitekturen

Innenfor arkitektur kommer stilretningen formspråk særlig til uttrykk i dekorative elementer i bygningenes eksteriør og interiør. Eksempelvis i omramning av portaler, dører og vinduer, i listverk og fyllingspanel, malingsdekor og beslag. Også i fasadene og grunnplanenes utforming kan man kjenne igjen ulike stilretninger, eksempelvis gjennom symmetri.

Stilretningene utgjør et internasjonalt formspråk, som opptrer i ulike land innenfor mer eller mindre samme tidsrom. Et av særpregene ved norsk arkitektur i perioden senmiddelalder til begynnelsen av 1800-tallet, er at det internasjonale formspråkets nedslag i Norge sees omkring 50 år senere enn på det europeiske kontinentet. Nye stilimpulser kom først til syne i bymiljøene, og som regel tok det ytterligere noen tiår før dette reflekterte seg i bygninger på landsbygda. Ofte kan man finne en blanding av former fra flere stilretninger i en og samme bygning, og gjerne omformet og tilpasset regional skikk og bruk.

Stilretninger forbindes først og fremst med et bestemt formspråk. Det er imidlertid viktig at en bygning ikke kun sees i forhold til form, men også i forhold til funksjon. Stilbegrepene viser til avgrensede tidsperioder, noe som innebærer at bygninger fra ulike tider også må sees i lys av hvordan de er formet for å løse ulike oppgaver, og hvordan de er tilpasset en tidsperiodes oppfattelse av verden og dens livsrytme.

Regional byggeskikk har påvirkningstrekk fra ulike stilarter innen internasjonale arkitektur. Den har endret seg over tid, blant annet som følge av utviklingen av den differensierte boligen. Det vil si at bygninger fikk flere rom, som ble tilpasset forskjellige funksjoner i forhold til sosial status, bruk og virksomhet.

Fra renessansestua på 1600-tallet og fram til vår tid har boligens utforming endret seg bl.a. med bakgrunn i ildstedets utvikling, som igjen preget endringer i interiør og sosiale mønstre. Økt behov for å markere sosiale skiller har også preget boligens utforming og endring. Denne differensieringen var et resultat av en gradvis moderniserings- eller sivilisasjonsprosess som forandret levemåte og holdninger.

Differensieringen av boligen kommer etter hvert til uttrykk gjennom utvikling av private, halvoffentlige og offentlige soner i boligen. Med offentlig menes de rommene i en bygning som ble brukt til å ta i mot gjester i, rom som hadde en representativ funksjon. Dette setter sitt preg på byggeskikken som gjenspeiler nye samfunnsformer og impulser, nye omgangsformer og krav, endring av driftsformer og økonomisk grunnlag. Den gjelder både bolighus og driftsbygninger.

Det var gjennom økende handelssamkvem med de nordeuropeiske kystbyene på 15- og 1600-tallet, at handelsstanden tok med seg impulser til en differensiert bolig. Idealene til den hollandske boligen var bygd på et nytt syn på individet, kjernefamilien og hjemmet, som skulle være et sted for renslighet, hygge og trygghet. Synet på arbeid var i ferd med å endre seg, gjennom at det skulle skjules. Den hollandske boligen hadde tidlig utviklet seg til en differensiert bolig, hvor kjøkkenet var skilt ut som eget rom og hvor boligen ellers var delt i arbeidssoner, private soner og representative soner.

Handelsstanden i byene, embetsstanden og storbonden på landet tok opp denne påvirkning først. Deretter ble den spredd til andre sosiale lag. Mot slutten av 1700-tallet utvikles et økende klasseskille, særlig for embetsstanden og storbonden. Dette ga seg utslag i behov for at boligen ble skilt i arbeidssone for arbeidsfolket og representasjonssone og privatsone for embetsmannen og storbonden. Embetsmannens gård ble påvirkningskilde for folkelig byggeskikk. Det er først utover 1800-tallet at dette slår ut hos det brede lag av befolkningen. Dette faller også sammen med moderniseringen av landet.

Det var gjennom dette at stilarter innen europeisk arkitektur påvirket regional byggeskikk. De europeiske stilretningene er blitt omformet og tilpasset de rådende økonomiske, kulturelle og sosiale samfunnsforhold. Naturgitte ressurser har også vært viktige faktorer. Utviklingen av byggeskikken er en kompleks prosess som sprer seg til ulike lag av befolkningen i ulikt tempo og til ulik tid. Ved ombygginger, rehabiliteringer og restaureringer av eldre bygninger er disse kunnskapene viktige for å forstå og ta vare på bygningens historiske sammenheng.

Stilartene innen vår arkitekturhistorie har visse kjennetegn som skiller seg fra andre epoker. Både eksteriøret og interiøret får sine særpreg med hensyn til plan- og romløsninger, ved utforminger av dører, vinduer, omramminger og beslag, med utforming av fasader og materialbruk, og ved detaljering og utsmykning.

Innenfor en og samme periode kan flere stilarter finnes parallelt i norsk byggeskikk. Generelt kan man si at stilartenes utvikling har karaktertrekk i seg som blir motsetninger til den foregående dominerende retning. Stilepokene fram til norsk historisme hentet sine forbilder fra europeisk steinarkitektur. Stilpåvikningene måtte omskapes i tre, som var det norske byggematerialet. Det er først med sveitserstil og norsk historisme at vi får en gjennomført trearkitektur, en arkitektur som ikke hadde sitt forbilde i steinarkitektur.

Stilepokene i Norge

Norsk tidsperspektiv (alle tall er ca.)

Romansk stil	1100 – 1250
Gotisk stil	1180 - 1500
Renessanse	1550 – 1650
Barokk	1650 – 1780
Rokokko	1760 – 1790
Klassisisme	1770 – 1850
Empire	1810 – 1850
Norsk historisme	1850 - 1910
Jugend	1900 – 1915
Ny nasjonal byggestil	1905 – 1920
Nyklassisisme	1920 – 1930
Funksjonalisme	1930 – 1970
Gjenreisningen	1940 – 1960
Modernismen	1960 –

Medforfatter: Gunhild Randen ved Lands Museum/Randsfjordmuseene AS.

2.3.2 Kjennetegn på stilretningene

Barokk - Rokokko.

Avledet fra barocco = uregelmessig formet perle. Barokken karakteriseres ved kraftig ornamentikk, svungne linjer og symmetrisk formspråk. Dette gir et bevisst spill mellom lys og skygge.

Rokokkoen var mer asymmetrisk og mindre pompøs enn barokken. Elementer fra rokokkoen finner vi helst i interiører, inngangsdører og vindusomramninger. Barokken og rokokkoen fikk stor innflytelse på innredningskunsten på bygdene.

Kjennetegn:

- Høye helvalmede tak.
- Skjevrøstet gavl.
- Svulstig og rikt profilert listverk.
- Buede overstykker.
- Fyllingspanelte rom.
- Finering og intarsia.
- Ovalen brukes som geometrisk grunnform.
- S- og C- kurver, muslinskall- og blomsterdekor, akantusstilen brukes innen treskjæring og dekormaling.
- Sterke farger i dekoren, blyhvitt (dyrt), engelsk rødt og oker.

Foto 44: Stabbur på Rognstad, Gran

Foto 47: Diverse beslag og profiler fra barokk-rokokko
Foto: DL/Fortidsminneforeningen

Foto 46: Diverse beslag og profiler fra barokk-rokokko
Foto: DL/Fortidsminneforeningen

Foto 45: Inngangsdør på kårbygning Flatla gård. Lunner

Klassisismen

Louis seize og empire (fransk = keiserdømme).

Henter sin inspirasjon fra antikken, både den greske og romerske. En streng stil, enkel og regelmessig. Fasadeutformingen var inspirert av det paladianske symmetriprinsipp. Stilen ble en reaksjon på rokokkoens svulstighet. Den klassiske europeiske steinarkitektur var inspirasjonskilden som måtte omformes til trearkitektur. Representasjonsboliger, embets-mannshus og våningshus på større gårder ble oppført eller ble ombygget i klassisistisk stil.

Foto 48: Augedal i Gran

Kjennetegn:

- Hel- og halvvalmet tak.
- Svai i taket ved gesimsen.
- Arkoppbygg.
- Søylemotiv i fasaden.
- Liggende panel nede, utskjært som stein
- Nåvhjørner utformet som kvaderstein eller kraftige pilastre.
- Tempelgavlmotiv i dør- og vindusoverstykker.
- Smårutede vinduer først i perioden. Senempire med større vindusflater, gjerne tredelte glassflater.
- Symmetri og orden i fasaden. Langveggen framheves.
- Ornamentikk; urnemotiv, tannsnitt, tettstilte rifler i lister og fyllinger, speiler i dører med oval- eller rombeform.
- Fargevalører i kalk- og sandstein.

Foto 52: Augedal i Gran

Foto 50B: Augedal i Gran

Foto 51: Våningshus på øvre Egge i Brandbu.

Foto 49: Lysthus i Jevnaker

*Foto 53: Diverse beslag og listverk fra klassisismen
Foto :DL/Fortidsminneforeningen*

*Foto 54: Trepanel som imitert teglstein.
Søndre Land*

Norsk historisme, sveitserstil og dragestil

Historismeepoken har treet som kjernematerialet. Det er en gjennomført trearkitektur.

Sveitserstilepoken falt sammen med moderniseringen av landet, og oppgangen innen samfunnsoppbygging, handel og skipsfart. Boligen skulle være lys og luftig med store glassflater og stor innvendig takhøyde. Funksjoner som før var lagt til enkelthus i tunet ble nå lagt til boligens kjeller (bryggerhus og bakerovn).

Dragestilen fra ca. 1890 var en videreføring av sveitserstilen med vikingtidens ornamentikk. Disse stilretningene faller sammen med nasjonalromantiske strømninger. Kjernen i bygningen er ofte en laftet midtkammerbygning.

Foto 55: Vaktstua på slottet fra ca 1845

Hele 1800-tallet preges av at arkitektene henter impulser fra tidligere stilarter, og velger stilart ut fra hvilken funksjon bygningen skal ha. Formen skal gi signaliser om bygningens funksjon. Funksjonalismen har også dette som retningslinje.

Foto 56: Vassenden i Gran

Foto 57: Solbakken i Gran

Foto 59: Grette gård i Søndre Land

Foto 58: Lysthus på Midtberg gård i Søndre Land

Kjennetegn på sveitserstil:

- Store takutstikk.
- Gavlveggen framheves.
- Utskårne bjelker, synlige konstruksjoner.
- Løvsagutskjæringer, "snekkerglede".
- Høye krysspost- eller T-postvinduer med store glassflater.
- Farget og mønstret glass særlig i glassverandaer.
- Store åpne-/glassverandaer gjerne symmetrisk plassert på langvegg.
- Høye grunnmurer i stein.
- Lyse veggfarger med mørkere listverk og dekor.

Foto 60: Diverse beslag og listverk fr sveitserstil
Foto: DL/Fortidsminneforeningen

Dragestil:

- Store takutstikk.
- Ofte svært bratte tak.
- Takryttere og dragehoder.
- Norrøne motiver i dekorasjoner.
- Kopiering fra tidligere stilepoker.

Foto 61: Stabbur på Rækken i Tingelstad.
Gran

Nyromansk stil

I den tidlige fasen av industrialismen ble industribyggingen påvirket av internasjonal industriarkitektur som igjen ble påvirkningskilder til lokal byggeskikk. Bl.a. det teglsteinsmurte fjøset i driftsbygningen. Kjennetegn er runde buer, utspring og bånd i murverket som er i upusset tegl.

Foto 62: Ny bruk av tidligere
industribygning i Røykenvik.
Gran

Jugendstil/Art Nouveau,

Stilretning med inspirasjon fra kunsthåndverk (1870-1880)

Målet var å bedre formgivningen for alminnelige industriframstilte produkter. Jugend er en dekorstil. Typisk ornamentikk er bølgende kurver, "flettverk" av stiliserte dyre- og planteformer.

Kjennetegn:

- Valmede mansardtak.
- Taket har svai mot gesimsen.
- Karnapp- og balkongutbygg.
- Krysspostvinduer med smårutede glassfelt øverst
- Ornamenter med blomstermotiver.

Foto 64: Jugendstil i Brandbu.

Foto 63: Jugendstil ved Enger i Søndre Land.

Foto 65: Jugendstil ved Hovlandsvegen i Søndre Land.

Foto 66: Beslag og listverk fra Jugenstil
Foto: DL/Fortidsminneforeningen

Nyklassisismen

Varte i en kort periode rundt 1920-30- tallet.

Kjennetegn:

Gjenbruk av trekk fra klassisismen med symmetri, renhet i fasader, minimalt med dekor.

Foto 67: Søre Ankalterud i Nordsinni,
Nordre Land

Foto 68: Søre Ankalterud i Nordsinni,
Nordre Land

Funksjonalismen

Denne stilretningen gjorde opprør mot fortidens stiletterligninger og dekor. Ny teknologi og nye byggemåter medførte byggematerialer som betong, glass og stål. Den tidlige funksjonalismen representerte saklighet, nøkternhet og enkelhet. Bygningens form skal gi uttrykk for bygningens funksjon. Inspirasjonen kom først og fremst fra den tyske arkitektskolen Bauhaus og den franske arkitekten le Corbusier. I regionen finnes mange eksempler på boliger oppført i "byggmesterfunksjonalisme" hvor tradisjonell byggeskikk er videreført.

Kjennetegn:

- Tilnærmet kvadratiske eller rektangulære grunnplan.
- Panelte reis-/bindingsverkshus med liggende kledning.
- Takkonstruksjonen var saltak, valmede eller flate tak.
- To og tre rams vinduer, store glassflater, ikke sprosser.
- Markerte vindusbånd.
- Rene flater uten dekor.

Foto 69: Villa på Ekeberg tegnet av Korsmo/Aaslund

Foto 70: Solig byggmesterfunktis på Gran.

Foto 72: Et mesterstykke innen funksjonalismen, Røykenvik i Gran

Foto 71: Beslag og listverk fra funksjonalismen – Foto: DL/Fortidsminneforeningen

Gjenreisingshuset 1940 – 1955.

Den Norske Stats Husbank ble opprettet i 1946, hvor gjenreising og boligbygging ble satt øverst på dagsorden. Myndighetenes målsetting var at nordmenn burde eie sin egen bolig. Dette var i tråd med historiske tradisjoner. Landsomfattende arkitektkonkurranse i 1945 ga grunnlaget for gjenreisingshuset. Det ble tegnet flere typer, tilpasset landsdelene.

Gjenreisingshuset var nøkterne bindingsverkhus i halvannen eller to etasjer med tilnærmet kvadratisk grunnflate og med saltak. Krav til lys og luft kombineres med tradisjonell utforming.

Foto 73: Fra Ligarda på Vestsida, Søndre Land

Foto 74: Hornslie i Søndre Land

Modernismen.

To retninger innen modernismen utvikler seg fra 1950-60-tallet. Den ene er internasjonalt inspirert, den andre nasjonalt. Den nasjonale modernismen ønsker å utvikle en norsk arkitektur som er inspirert av natur- og organiske former i samspill med omgivelser. Terrengtilpasning og variasjoner blir viktig. Bygningskroppen blir friere håndtert med oppbrutte former. Den kan være asymmetrisk og etterlikne landskapsformer. I materialbruken legges det vekt på bruk av naturmaterialer med god kvalitet.

Villa Trondslia i Aust-Torpa (tidligere kalt Lanteren) tegnet av Arkitekt Harald Marrable. Huset er langstrakt og smalt. Gavveggen er hovedveggen som skyter opp fra skåningen liksom trærne rundt. Fasadene er brutt opp av små og store vindusflater, og beskriver rommenes funksjoner. Ytterkledningen er trukket helt ned og følger det skrånende terrenget. Overliggeren på tømmermannskledningen er tykkere enn standard dimensjoner og har ulike bredder. Dette forsterker også enhet med de naturlige omgivelser.

Foto 75: Trondslia i Aust-Torpa, Nordre Land

Kilde: Gamle trehus, Drange, Aanensen, Brænne.
Gode råd-serien Fortidsminneforeningen

Ferdighuset

Foto 76: Furumo i Lunner

Ferdighus defineres som:

"..hus som markedsføres ved forhåndsprosjekterte og prissatte hustyper som presenteres i kataloger og som leverandøren kan oppføre stort sett etter byggesaksuavhengige tegninger og beskrivelser.

Byggesystemene inndeles i tre systemer: pre-kapp, elementsystemer og seksjonshus."

(Hild Sjøby: Ferdighusets språk. Dugnad 2/3-1991.)

Ferdighusets historie er lang. Lafteverket var den vanlige bygningskonstruksjonen i Norge. Dette byggeprinsipp er lett å ta fra hverandre og flytte. Helt fra middelalderen har det vært vanlig med produksjon, omsetning og transport av lafta bygninger. Med industrialismen kom det i gang prefabrikasjon bl.a. hos trelastfirmaene Jacob Digre og M. Thams & co i Trondheim og ved Strømmen trevarefabrikk i Akershus. Sistnevnte hadde ferdighus-produksjon fra 1884 til 1929. De leverte bl.a. stasjonsbygninger til Gjøvikbanen (Nordbanen). Bygningene var tegnet av arkitekt Poul Armin Due som hadde hentet inspirasjon fra laftebygg i Setesdal og Telemark. Bygningene ble produsert i drage- eller sveitserstil som var datidens toneangivende stilretning, og presentert i tiltalende kataloger og på verdensutstillinger.

På bakgrunnen av den store bolignøden etter første og andre verdenskrig, ble det gjort forsøk på større ferdighusproduksjon. Etter andre verdenskrig ble boligplanleggingen og boligbyggingen et nasjonalt

satsingsområde hvor staten gikk inn for å skaffe vanlig folk boliger. Det var det sosialdemokratiske Norge som vokste fram, hvor idealet var å gi "alle rett til et hjem" (Christensen 1995:226). Klasseskillet ble tonet ned og det var høystatus for arkitekter å bidra til sosial boligbygging. Boligdirektoratet og Husbanken (fra 1946) ble viktige aktører i denne kollektive satsingen. Det ble utarbeidet typetegninger for småhusbebyggelse hvor husene var arkitekttegnete.

Grunnlaget for dette var utlyste arkitektkonkurranser for utforming av standardhus beregnet på masseproduksjon. Typehusene ble tilpasset landsdelenes byggeskikk og klimatiske forhold. Det var enkle, solide og nøkterne hus i 1 1/2 eller 2 etasjer som videreførte mange elementer av tradisjonell byggeskikk. Noen stor masseproduksjon kom imidlertid aldri i gang bl.a. på grunn av gammeldags produksjonsapparat.

Fra 1960-årene tok ferdighusprodusentene mer og mer over av boligbyggingsmarkedet. Det var ikke lenger arkitektene som dominerte utformingen, men markedsanalytikere, tekniske tegnere og ingeniører som utformet boligen på grunnlag av markedsanalyser og trender i tiden. Produsentene reklamerte med at de tilpasset boligen etter kundens behov. Kundens valg av boligtype var overordna tomtens begrensninger og muligheter. Stedstilpasning, tilpasning til de bygde og naturlige omgivelser ble i liten grad vektlagt.

Det ytre formuttrykket til ferdighusene ble ofte sammensatt av bygningsmessige fragmenter, med taksvai, søyler og buer, arker og takoppløft, karnapper og profilert listverk som ble utenpåliggende staffasje uten sammenheng med bygningens konstruktive elementer og helhet. Boligen ble uttrykk for realisering av individualistisk smak og drømmer, og symboliserte ønsket sosial status.

Foto 77: Tilpasning til naturlige- og bygde omgivelser?

Tidligere byggeskikk har også lånt av og hentet inspirasjon fra internasjonal arkitektur, men det har da fungert som del av bygningens ytre og indre helhet. Den funksjonalistiske målsetting om saklighet og nøkternhet og at formen skulle uttrykke funksjonen, som tradisjonell norsk boligbygging hadde fulgt, ble nå brutt.

Mye av feltutbyggingen de siste tiårene bærer preg av større boliger på mindre tomter, men med fortsatt individualistisk plassering, preg og utforming. Dette er utfordringer som flere kommuner har tatt tak i ved å lage bestemmelser for noen felles retningslinjer som for eksempel med begrenset fargeskala og materialbruk, lik takvinkel og tekkingsmateriale. Husbanken er pådriver for utvikling av byggeskikkveiledere for å vektlegge god byggeskikk.

2.3.3 Oppsummering

Stilarter påvirkes av kulturelle og samfunnsmessige forhold, og knyttes til ytre og indre kjennetegn.

I vår bygningsarv finnes eksempler på byggeskikk som har hentet inspirasjon og er preget av internasjonale arkitektutretninger. Det er særlig innen klasisismen og historismen at vi har bevart helhetlige bygningseksempler. Mange av disse bygningsmiljøene har blitt ombygget i moderniseringsiveren etter 1945, og har dermed mistet mye av sin autenticitet. Bygningsmiljøer og bygninger som har bevart sine historiske karakteristiske preg må derfor behandles og verdsettes slik at disse bygningshistoriske og estetiske verdier ikke forsvinner.

Regionen har også fortsatt bygninger og bygningsmiljøer som er sterkt påvirket av 1900-talls arkitektur. Mange av disse bygningsmiljøene representerer stilepoker som har beholdt sin ytre originalitet. Dette er også meget verdifulle miljøer som bør tas vare på.

Det er økende interesse for å ta vare på eldre bygninger. Halvgamle hus, dvs. bygninger fra tidlig 1900-tallet og fram til 60- og 70-tallet, blir derimot lite akttet. Ut fra føre var-prinsipper, bør et utvalg av disse miljøene behandles som bevaringsverdige. Disse stilarter fra vår nære fortid har tidstypiske verdier som blir del av vår historie om ikke lenge. Det er viktig at slike verdier blir tatt vare på gjennom vedlikehold, og ikke forsvinner gjennom endringer. Bygningenes helhet og historiske identitet må tas vare på. Det ligger store utfordringer i forhold til utvidelser og nye tiltak på slike bygninger.

2.4.1 Hvorfor skal vi bevare?

Opp gjennom historien har det vært ulike syn på hva som er bevaringsverdig av bygninger. På 1800- og tidlig 1900 tallet ble det satt fokus på praktgårder og enkeltstående byggverk som hadde stor nasjonal symbolverdi. Dette må sees i sammenheng med nasjonsbyggingen på samme tid som manifesterte datidens "typiske norske byggeskikk". Etter hvert har forståelsen økt for å bevare et bredt representativt spekter av bygninger og bygningsmiljøer. De blir viktige historiske dokumenter som kan formidle og utdype de historiske og samfunnsmessige endringer som har skjedd, og om bo- og byggeskikk og bygningsmåter.

- Vern og forvaltning av kulturminner og miljøer handler om å ta vare på ressurser som ikke er fornybare. Vår bygningsarv er en vesentlig og synlig del av disse kulturminner.
- Det beste av bygningsarven representerer tradisjonsrike materialkunnskaper, handverkskunnskaper, lokal og regional byggeskikk som er viktig å ta vare på.
- Bygningsarven må sees på som en materialressurs og økonomisk ressurs.
- Vi må tenke/handle ut fra føre var - prinsippet. Mye av bygningsmassen relatert til landbruket er ikke i kritisk faresone nå, men kan bli det om ½ til 1 generasjon.
- Det ligger store utfordringer i å finne nye bruksmuligheter for eksisterende bygningsmasse og å utvikle metoder for vedlikehold, rehabilitering og gjenvinning av bygninger, bygningsdeler og materialer.
- Bygningsarven er allerede investert kapital. Samfunnsøkonomisk bør det være viktig å vedlikeholde denne bygningsmassen framfor å bygge nytt.
- Lokal byggeskikk og arkitektur preger og gir identitet til et sted, til trivsel og inspirasjon for beboere og tilreisende.
- Å ta vare på bygningsressurser og bygningstradisjoner er også et ledd i bærekraftig utvikling.

2.4.2 Hva skal vi bevare? Begrunnelse for utvelgelse.

Utvalget av bygninger må kunne fortelle om regionens sosiale – og næringshistoriske utvikling, som igjen gjenspeiler deler av nasjonens utvikling. Hele regionen har historisk basis i jord- og skogbruk. Dette må komme til syne i utvalget av bygninger og bygningsmiljøer. Også den sekundære bebyggelsen som var knyttet til utnyttning av skog og utmark må være representert. Disse bygningsmiljøene var en viktig del av gårdens naturalhusholdning, som er gått ut av bruk og derfor står til forfall.

Det legges vekt på helhetlige bygningsmiljøer framfor enkeltstående bygninger. Det må også rettes fokus på 1900-tallet. I regionen er det mange fine eksempler på arkitektur fra 1900-tallet. Ut fra et føre var - prinsipp er det viktig at disse behandles og forvaltes som bevaringsverdig bygningsarv. Bureisingsepoken har også etterlatt særpregete bygnings- og landskapsmiljøer i regionen og fortsatt finnes uberørte husmannsplasser. Dette er meget sårbare miljøer som er i ferd med å forsvinne eller blir ombygd.

Foto 78: Bevart tun på Kårstad, Jevnaker

Marginale bosetningstrekk som spor etter finneinnvandringa (16 – 1700-tallet) må også tas med for å vise bredden og dybden i bosetningen. Bygninger relatert til industri- og jernbaneutvikling vil også bli tatt med i utvelgelsen. Dette var gjerne arkitekttegnete bygninger eller bygninger påvirket av tidens gjeldende arkitektur, som igjen har påvirket den lokale byggeskikken.

2.4.3 Hvordan skal vi bevare?

Foto 79: Tidligere husmannsplass
Hallbakken, Jevnaker

Arkitekt Kristian Bjerknes, en sentral utvikler av bevaringsstrategi og bevaringsteori på 1960- og -70-tallet, framhevet aldersverditeorien ved et kulturminne. Denne teorien forente Bjerknes med respekten for husets individuelle historie, med tilbygg og forandringer, dets skjevheter, slit og skrammer. Han arbeidet også for å forene aldersverdier og bruksverdier innen mye av sitt bevaringsarbeid. Han var opptatt av å tilpasse gamle hus til dagens bruk uten å måtte ødelegge husets egenart og innbygde historie. (Carolyn Ahmer: Fortidsminneforeningens årbok 2001.)

Fleire som arbeidet innen bygningsvern rundt på slutten av 1900, framhevet viktigheten av at bygningen skulle vise dets historiske forløp: å synliggjøre endringer ved bygningen var viktig. En av de som arbeidet etter disse kontinuitetsprinsipper ved restaureringer av bygninger, var tidligere byantikvar i Oslo, Hans Jacob Hansteen.

Hovedprinsippet for vern og vedlikehold av gamle bygninger er å bevare så mye som mulig av de opprinnelige eller gamle bygningsdelene så langt det er mulig. Vedlikehold skal skje med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk. Se nærmere om dette i kap. 4.1.

Foto 80: Bygningsvern på Hallbakken

2.4.4 Byggeskikk i Hadeland/Land-regionen.

Tunformer og omgivelser

Det er de østlandske åpne firkanttun og to-tun som dominerer landskapet, men vi finner også rekketun, løse tunform og to tilnærmete klyngetun,

De gamle gardstun tok hensyn til dyrkbar mark, natur og landskap, topografi, temperatur- og klimasoner, koller, elver og bekker og andre naturgitte forhold. Eldre gardstun ligger som klart avgrensede samlinger av bygninger tilpasset landskapet. Tunet ble plassert slik at den verdifulle dyrka marka ble skånet, men samtidig ligger tunet ofte sentralt i forhold til innmarka.

Bygningenes innbyrdes tilpasning til hverandre og bruk av naturgitte ressurser var også viktige faktorer. Det var utnyttelse av stedeegne naturressurser utført med erfaringsbakgrunn i lange handverkstradisjoner som dannet grunnlag for byggeskikken. I dette økologiske samspillet ble den gode byggeskikken skapt. Økonomiske forhold og sosiale forhold spilte også inn. Nye bygninger og bygningsmiljøer bør også tilpasses landskapet. Det må være samspill med de naturlige og bygde omgivelser. (Arne Lie Christensen: Den norske byggeskikk, 1995)

Foto 81: Åpent firkanttun på Hadeland.

Et vanlig trekk i regionen er at gårdens bygninger ble plassert rundt et åpent firkanttun eller i et kombinert inntun - uttun. Våningshuset er ut fra de gitte forholdene plassert på de tørreste og høyeste områdene i tunet, mens den andre dominerende bygningen, driftsbygningen, ligger på motsatt side av tunet eller slik at innkjøringa kommer høyt i terrenget. De andre sidene i tunet er fylt opp med kårbolig og stabbur, redskapshus, bryggerhus og vedskåle. Noen av disse kan også være sammenbygde.

Foto 82: To-tunløsning på Haug gård i Søndre Land

To-tunløsninger finnes også. Her er det gjerne et fysisk skille mellom inntun/folketunet og uttunet/nauttunet som kan være et gjerde, en bygning, terrengendring, bekk etc. Tidligere var det ofte stallen som markerte dette skillet. Dette er vanlige tunformer for de større gardsbrukene med beliggenhet i flatere terreng. Garder og mindre bruk med beliggenhet i skrånende terreng har ofte en friere løsning av firkanttunformen, hvor driftsbygningen ofte er plassert for seg selv og inntunet i en tilnærmet firkantform. Her kan vi finne rekketun som løsning på bygningsplasseringen. Det er også registrert to tun som har klyngetun karakter i Gran kommune. Det er selvstendige gardsbruk men har beholdt de gamle tunformene på grunn av beliggenhet i terreng og naturforhold. (Foto: Egge-gårdene og Moldengårdene, "Moldenbyen")

Hesten og hesteredskapene satte sitt preg på utformingen av bygninger og bruken av landskap. De mindre handspadde åkerlappene ble lagt ut til større arealer. Steingarder og rydningsrøyser ble ofte resultater av denne omforming. Omlegging av landbruket fra naturhushold til pengehushold var også medvirkende årsaker til omforming.

I 1857 kom utskiftingsloven som gjorde det mulig å komme bort fra teigblandingssystemet og legge om til mer moderne drift med større helhetlige arealer og dermed muligheter for større individuelle avgjørelser. Utskiftingene medførte også endring i byggeskikken, ved at gardsbruk som tidligere lå i klyngetun ble skilt ut i separate gardstun. Det foregikk en strukturendring av landbruket som rettet seg mer mot produksjon for handel. Denne epoken kalles det første store Hamskiftet (fra ca. 1850).

Foto 84: Rekketun i Nordsinni, Nordre Land

Foto 83: Rekketun i Nordsinni, Nordre Land

Figur 2: Klyngetun under Brandbukampen før og nå.

Foto 85: Klyngetun under Brandbukampen før og nå - Foto Arne Gunnar Hagen

Tradisjonelle bygningstyper

Ettromsstue.

Utgangspunktet er ikke middelalderens ettromsstue (megaron-type), men denne har også en laftet tømmerkjerne i et rom. Bygningene kan være ombruk fra annen gårdsfunksjon. De har ofte gjennomgått endringer ved tilbygging og differensiering gjennom oppdeling av rom. Det er få eksempler på disse små stueene i regionen. Hovlandshagen var et eksempel, men ble revet i 2004.

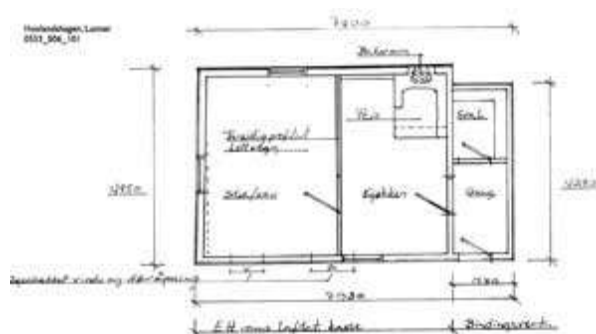
I Lunner er det registrert en stue med opprinnelig ett rom med midtplassert peis med bakerovn og pipe. Inntil denne stua er det blitt plassert en nyere laftekasse med døråpning ved siden av peisen. Da ble også retningen på saltaket endret. Utvendig har den fått felles kledning. Bygningen har åpent bislag og er i en etasje med et lavt loft. Dette er et eksempel på bygningshistoriske endringer. Dette var opprinnelig en husmannsstue fra vestre Lunner, Vestre Moen, og lå under Ballangrud gård.

Foto 86: Husmannsplassen Hovlandshagen ble revet i 2005. Lunner

Foto 87: Husmannsplassen Hovlandshagen ble revet i 2005. Lunner

Figur 3: Husmannsplassen Hovlandshagen ble revet i 2005. Lunner

To/tre romsstua.

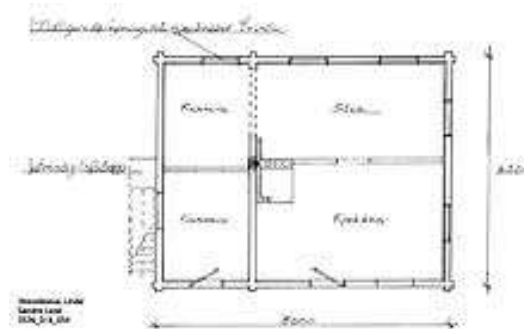
Den laftete tømmerkassen har nå fått en tverrgående delevegg. Inngangen på langveggen er lagt til en forgang. Fra forgangen kommer vi inn i stua med midtplassert pipe og grue/peis. Bak forgangen kunne det være et eget rom, kalt kleve eller kove. Mellomveggen mot forgangen var da gjerne en lettvegg, tidligere utført med stående tiler eller sleppvegg. Kleven ble brukt til oppbevaring. Da det ble vanlig med vinduer, fikk den en annen funksjon og ble kalt kammers. Oppvarmingskilden kunne være en jernovn. Inngangsdøra kunne bli innbygd eller få åpent bislag.

Lindalstua i Søndre Land har en helt spesiell forhistorie, da den tidligere var et seterstørhus på Veståsen, som ble flyttet ned til

Foto 88: Vestsidestua på Lindal i Søndre Land

bygda. Stua bærer også preg av behov for oppdeling i ulike brukssoner. Dette er gjennomført ved sekundære delevegger eller fjerning av primære delevegger.

Figur 4: Vestsidestua i Lindal i Søndre Land

Den akershusiske stue.

Det var Eilert Sundt som på sin forskningsferd gjennom store deler av Sør- og Øst-Norge rundt 1860, fant denne stuetype meget utbredt. Han kalte den for "den akershusiske stuetype," men den finnes i store deler av sør- og midt-Norge. Stua er utført i lafteverk. Den store forskjellen fra to-/treromsstua er plasseringen av inngangsdøra. På den akershusiske stue er døra flyttet slik at man kommer rett inn i stuerommet, det største rommet. Inngangsdøra er midtplassert og gjerne bygget inn med en liten sval eller bislag. Det er også vanlig uten disse tilbyggene.

Innvendig er planformen delt i en laftet tverrvegg hvor stua utgjorde det største rommet mens det minste rommet ble brukt til kammer. Det kunne også bli avdelt i to små rom hvorav det ene kunne tas i bruk som kjøkken. Peis og pipe er midtplassert mellom dørene på tverrveggen. Peisen var universalildstedet for matlaging, for oppvarming og som lyskilde. Storrommet ble kalt for stuekjøkken, og videreførte allromstradisjonen. I de eldre stueformene kunne pipa og peis være plassert mot motstående langvegg. Det var gjerne fast "diagonalinnredning" i stuene, hvor høgsete med langbord og vindu var plassert diagonalt for peisen.

Begge disse stueformene finner vi over hele regionen og har fått ulike løsninger med hensyn til plassbehov og bruk. De var gjerne stuer på mindre gardar og husmannsplasser og oppført i en etasje. Tidlig på 1900-tallet og framover i ca. 50 år var disse stueformene gjenstand for utstrakt om-, til- og påbygging. Denne endringsskikken må sees i sammenheng med endringer i de sosiale og økonomiske forhold ellers i samfunnet. Disse småstuene er sterkt utsatt for videre endringer eller forfall som kan medføre rivning.

Loftet kunne ha en lav knevegg, enten i lafteverk eller i panelt bindingsverk, slik at det var mulig å innrede loftet til ett eller flere soverom. Oppgangen kunne være via utvendig stige/trapp på gavlveggen eller ulike innvendige løsninger. På Vestsida finner vi flere stuer med utvendig trapp, vi kaller den Vestsidestua.

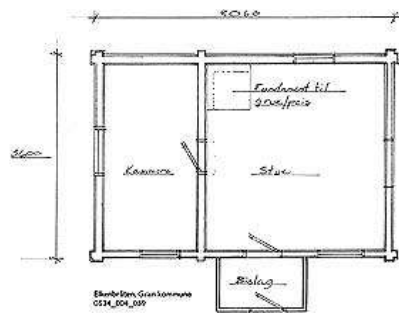
Stueformen kunne også få påbygg i full romhøyde utført i panelt bindingsverk med utvendig trappeløsning på langveggen, gjerne midtplassert. Denne trappeløsningen kunne være en åpen sval som seinere ble lukket og ble da innlemmet i en ny planform. Annen etasje ble i god tradisjon kalt oppstugu og benyttet til selskap eller liknende.

Foto 90: Elkenbråten på Askimlandet. Gran

Foto 89: Elkenbråten på Askimlandet. Gran

Figur 5: Elkenbråten på Askimlandet. Gran

Foto 92: Nedre Amundstuen på Vestsida. Søndre Land

Foto 91: Gurihus i Nordgarda i Nordre Land

Svalgangshuset.

Innføringen av peis med pipeløp ga mulighet til å bygge i to etasjer. Trappen ble da lagt utenfor selve bygningskroppen i en åpen eller innkledd sval. Bygningskonstruksjonen var lafteverk mens svalgangen ble oppført i stolper/dragerkonstruksjon, ofte bygd på utkraget lafteverk hvor øvre lafteomfar var understøttet med stolper. Fra svala var det dører inn til de forskjellige rommene. Seinere kunne disse få innvendige forbindelser.

Dette var bygningstyper fra Europa som handelsstanden og embetsstanden i Norge oppførte på 15- og 1600 tallet. Seinere spredde denne stilpåvirkning seg utover på landsbygda. Svalgangshuset kunne bestå av to eller flere rom i hver etasje. I seinere tid kunne hele bygningskroppen bli panelt inn. I Nordre Land finnes ennå svalgangshus med åpen sval. Takformen hadde gjerne svai ned mot raftet.

Foto 94: Madstuen Nordsinni. Nordre Land

Foto 93: Hougnermoen Nordsinni. Nordre Land

Midtgangs-/Midtkammerbygningen.

På 1700 tallet skjer det endringer i de økonomiske forholdene. Skog- og sagbruksprodukter gir økonomisk framgang til en stadig voksende, selveiende bonde- og embetsstand. Dette medfører et økende classeskille og behov for å markere dette. Dette var noen av drivkreftene bak endring av byggeskikken på den tid. Opplysningstidens menn agiterte også for bedre boliger og bygninger for både folk og fe. Tømmeret ble etter hvert en inntektskilde og derfor var det viktig å rasjonalisere gardens bebyggelse. Det var en gryende tendens blant embetsstanden og blant storbøndene til å samle flere bygningsfunksjoner under felles tak. Dette skjedde spesielt på flatbygdene på Østlandet.

Foto 95: Kårboligen på Flatla i Lunner

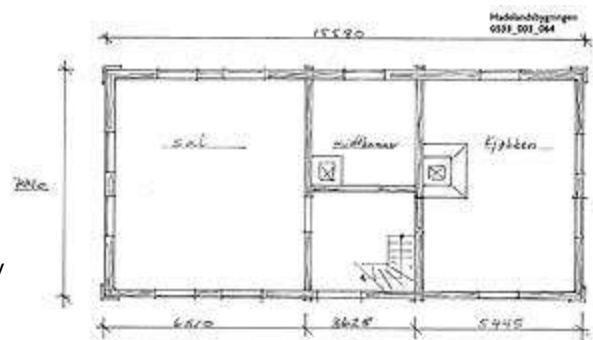
Foto 96: Kårboligen på Flatla i Lunner

Våningshuset ble bygd i to etasjer med differensierte romløsninger. Bygningen var gjerne symmetrisk utformet om en midtakse. Inngangspartiet og trapp til andre etasje ble lagt sentrisk til denne midtakse og trukket inn i bygningskroppen. På hver side av trapperommet var det inngang til stue på den ene siden og til kjøkken på den andre. Kjøkkenet ble ofte avdelt med et bakre kammer. Bak trapperommet ble det også plass til et midtre kammer.

Dette stramme midtakseprinsippet kunne oppløses ved at det ble tilbygget en eller flere stuer til stuefløyen. Det kunne også tilbygges kjøkkeninngang og seinere våtrom i gavlen mot kjøkkenet, gjerne i en etasje med pulttak. Denne løsning finnes på mange gårder i regionen og blir dermed en del av den regionale/lokale byggeskikk. Det er også mange

midtgangsbygninger som ikke har det stramme midtakseprinsippet, ofte har kjøkkendelen færre vindusrekker enn stuedelen.

Midtkammerbygningen fikk en rektangulær bygningsform. Det kunne også legges rom inntil hverandre i bredden slik at husets lengde og bredde kunne anta store dimensjoner. Bygningen ble panelt både utvendig og innvendig. Stiluttrykket var utformet etter datidens europeiske forbilder. Klassisismens europeiske steinarkitektur ble omformet og utført i tre. Seinere kunne de få tilført elementer fra sveitserstilen. Disse endringene kom gjerne ved ompaneling og vindusutskifting. Noen av disse midtkammerbygninger har beholdt sitt opprinnelige eksteriør ved å forbli upanelte. Disse finner vi fortsatt noen av på Hadeland, og kalles gjerne "Hadelandsbygningen". Kårboligen på Nordre Flatla er et eksempel på en slik bevaringsverdig bygning.

Figur 6: Plantegning over Hadelandsbygningen

Mange har også gjennomgått en omfattende bygningsendring på 1960- og -70-tallet hvor panel, vinduer og takstein er utskiftet. Bygningene får tømmermannskledning, store h-vinduer og gjerne sementtakstein. Vannbrett som panelavslutning ned mot grunnmur blir også tatt bort. De aller fleste av viktige arkitektoniske elementer/detaljer blir også fjernet i moderniserings tidsånd. Midtkammerbygningen hadde plan- og bygningsløsninger som ble mye brukt på større gardar.

Midtpipebygningen.

På små og mellomstore gårder var midtpipebygningen mer foretrukket. Den hadde en planløsning som var sentrert omkring en midtplassert pipestokk. Romløsningene var slik at de fleste rom hadde mulighet for tilknytning til dette ene pipeløpet. Bygningens form ble dermed mer kvadratiske med mindre ytterveggflater. Det var små variasjoner på husets lengde og bredde. Dette var en planløsning som var både energi- og varmebesparende, hvor lettere jernovner kunne koples til pipeløpet. Med industrialiseringen utover på 1800-tallet ble det økonomisk overkommelig for folk flest til å skaffe seg jernovner.

Foto 97: Svehaug i Nordsinni. Nordre Land

Bygningen kunne oppføres i 1 ½ eller i to etasjer med gang, kjøkken, stue og et bakre kammers, mens andre etasje kunne inneholde soverom og eventuelt en "oppstugu". Dette var en vanlig bygningsform som ble benyttet helt fram til 1940- 50 tallet. I SEFRAK-materialet er det gjerne kårboligen som har midtpipeplanløsning.

Foto 98: Gjenreisningshuset på Lindal, Søndre Land

Gjenreisningshuset, 1945-50, som i utgangspunktet var arkitekttegnete systemhus basert på regionale særtrekk, har benyttet seg av denne grunnplanform i stor grad. Gjenreisningshuset er dermed siste ledd i lokal- og regional handverkstradisjon og byggeskikk. Disse bygningene var typetegninger fra Husbanken som også hadde finansieringstilbud. Denne hustype finnes det mange av i regionen, særlig rundt Randsfjorden, og var den nye boligen for folk som kanskje hadde levd deler av sitt liv i den laftete to-/treromsstue. Mange av disse bygningene er blitt utsatt for om- og tilbygginger for å tilfredstille nyere tiders bruks- og funksjonskrav med det resultat at grunnformen er endret. Andre står ubeboede eller bare brukes deler av året og som fritidsbolig.

Driftsbygningen/låvebygningen.

I 1885 ga landbruksingeniør G. Tandberg ut "Kortfattet Veiledning i Bygningsvæsen paa Landet." Han analyserte bondens behov og viste flere eksempler på hvordan de enkelte bygninger på gården burde utformes. Form og funksjon skulle følge hverandre. Gårdstunet ble gjennomtenkt på nytt og endret. Det ble utviklet mer produksjonseffektive hustyper.

Nye markeder for avsetning av landbruksprodukter, bedre tilgang på ulike typer bygningsmaterialer, flere og større redskaper, endret arbeidskrafttilgang, tilgang til landbruksutdanning og veiledning var medvirkende årsaker til omlegginga av uthusa.

En ny type driftsbygning ble vanlig etter 1870 og fram til 1950. Driftsbygningen ble plassert i den laveste del av tunet, og kunne utgjøre en side i det åpne firkanttunet. Den er ofte lagt opp mot framherskende vindretning. Helheten i tunet og bygningens plassering som værbeskytter er viktige momenter å trekke inn når valget står mellom forfall og vedlikehold.

Bygningsformen er rektangulær, 40-60 m lengde var ikke uvanlig. Bredden var slik at man kunne snu med hest og vogn innvendig på kjølebrua, 12-15 m var vanlig. Vinkellåver er også vanlige i regionen og utgjør dermed to sider i firkanttunet. Vi finner også T-formete låver i regionen, som for eksempel på Finni i Aust-Torpa. Låvebrua ble anlagt i gavl eller langs langvegg der terrenget var høyest. Et oppløft eller ark ga høyde for innkjøring av lass. Låvebrua førte inn til kjøringa som gikk i hele bygningens lengderetning. Fra denne kjøringa ble fôr og landbruksprodukter fordelt i ulike rom.

Foto 99: Vinkellåven på Onsaker i Jevnaker

Fjøsdelene med møkkjeller er plassert i den del av bygningen hvor terrenget er lavest, grunnnet gjødselsig. Kjelleren er gjerne bygd av tilhøgd stein, både med og uten bindemiddel, med teglsteinsmurt rundbue inn til kjelleren. Den måtte være frostfri,

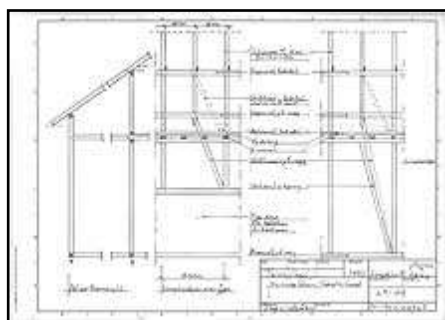
derfor ble den bygd opp som kistemur med et isolerende mellomsjikt av sand eller leire. Selve fjøsdelen kan være bygd opp av 1 1/2 teglsteinsvegg med buemurte overstykker, sålebenker i teglstein og avfasete sider for vinduene. Lastoverføringer fra overbygning og tak ble utmurt i tosteinspilastre. Det ble produsert mye spesialprofilerte teglstein til fjøset. Den kom fra flere lokale teglverk rundt Randsfjorden. Disse teglsteinsmurte fjøsene er meget vakre og er utført med høy handverkskvalitet. Bindingsverkkonstruksjonen som er bygd oppå, kan utsette teglsteinsveggene for stort press, noe som kan medføre store deformasjoner på veggene. Dette er en svakhet og et problemområde ved de teglsteinsmurte fjøsveggene som gjerne er uten armering. Fjøsdelen kunne også være oppmurt med isolert kistemur som var kalkslemmet.

Stallen ble plassert i motsatt ende av fjøset og var ofte utført i lafteverk. Mellom stallen og fjøset finnes ulike typer fôrrom, rom for redskap og diverse lagre/verksted.

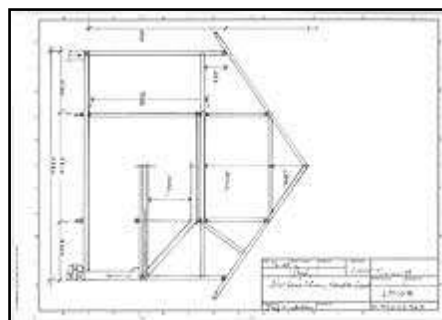

Foto 100: Bjærtneislåven i Jevnaker

Sammenbygningen ble utført i grovt bindingsverk (gjærne 6"x6") av utsortert kvalitetsvirke. Bindingsverkkonstruksjonen ble holdt sammen i alle retninger med ulike former og utførelser for tresammenføyninger, både i lengde-, tværr- og høyderetninger. Alt etter hvilke krefter sammenføyninger og knutepunkter var utsatt for. Takkonstruksjonen var bygd opp med langsgående takstoler, dermed kunne røstet bli høyt slik at store lass kunne kjøres inn. Videre var taket bygd opp av sperrer med åsungtak, flistekking i undertak og enkeltkrum teglstein som overtekking. Utvendig ble den panelt med slett kledning og malt med rød komposisjonsmaling. I Søndre Land finnes også flere okergule drifts- og uthusbygninger. Bygninger bygd rundt slutten av 1800 tallet, fikk rik utsmykning i belistning rundt vinduer, dører og sjalusier, disse ble ofte hvitmalt. Dører og porter kunne få grønn eller gul farge. De eldste typer sjalusier var ofte smale og høye, seinere ble de lavere. Sveitserstilen influerte også på utformingen og dekorering av driftsbygningen. Dette er den generelle utformingen av den store bindingsverklåven på hele Østlandet, og er et resultat av omlegginger i landbruket på den tid.

Figur 8: Tegninger av reiste konstruksjoner

Figur 7: Tegninger av reiste konstruksjoner

Foto 101: Hadelandslåven. Gran

I regionen er det svært få driftsbygninger fra den eldste perioden med rik sveitserstildekor. En av disse, på Nærløs i Søndre Land, har fått rivningstillatelse (2003). Den gjenoppføres på Lands Museum og skal inneholde utstillingslokaler, lager og verksteder. Dette er et stort gjenbrukshusprosjekt i regi av Randsfjordmuseene.

Fjøs og stall kunne også være laftet opp i frittstående tømmerkasser. Disse hadde kort omløpstid grunnet fukt- og kondensproblemer og måtte utskiftes ofte. Sammenbygningene kunne også foregå ved at man flyttet sammen eldre lafete fjøs, stall og treskelåve. Disse ble gjort bredere ved felles fôrgang langs langvegg og felles overbygning med innvendig kjøregolv oppunder røstet. Bindingsverkkonstruksjonen gjorde dette mulig.

På Hadeland finnes en låvebygningstype hvor overbygningen krager ut over førsteetasje og understøttes av søyler. Dette gir en åpen overbygd løsning lagt inn mot tunet. Reine tømmerlåver finnes også, gjerne med inn- eller tilbygd steinfjøs som er kalkmalte. I søndre del av regionen, særlig i Nordmarka-områdene, men også på noen mindre plasser nordover i regionen, finner vi en eldre type hvor laftete fjøs, treskelåve og stall er sammenbygd i rekke, men uten felles takoverbygg. Treskelåven er plassert i midten med låvebru inn på langvegg. Et takoppløft gir høyde inn på selve kjøringa. Denne bygningsform finner vi gjerne i marginale jordbruksområder.

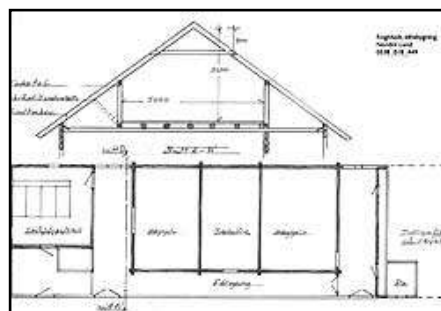

Foto 102: Tømre- og bindingsverklåve i Lunner.

Driftsbygningene framstår som store monumentale byggverk hvor tømmermannstradisjonene godt kan regnes på linje med stavkirkebyggerne. (J. B. Godal: Beresystem i eldre norske hus, 1994.) Det er den store røde låven som preger dagens gardstun og landskap, samtidig er den et resultat av en driftsform som i hovedsak ble utviklet på 1950 og -60-tallet. Låvene er med sine dimensjoner og farger godt synlige og dominerende i landskapet. Den østlandske låven er et viktig og særpreget innslag i vårt landskap.

Foto 103: Låven på Rognholt i Torpa, Nordre Land

Figur 9: Plan og snitt av Rognholtlåven

Gårdens øvrige bebyggelse

Den førindustrielle garden var et resultat av naturhusholdningen. Det innebar en mangfoldig gardsproduksjon og dermed også stort behov for oppbevaring av klær, mat og ulike typer før. Når gårdens kornproduksjon økte var det vanlig å bygge til et ekstra lagringsrom, derfor kunne det bli flere stabbur på en gård.

Utover på 17-1800 tallet ble det vanlig å skille ut kårbolig med eget stabbur og drengestua som egne boenheter. Gjennom dette systemet kunne det bli mange hus på en gård. På mindre bruk og plasser ble løsningen den samme, men i mye mindre målestokk og med færre hus.

Industrialiseringen i samfunnet fra midten av 1800-tallet, medførte at landbruket ble rasjonalisert og produksjonen mer markedsorientert. Bygningstiljøet ble også rasjonalisert, og gården framsto etter hvert med to viktige bygninger; våningshuset og den store driftsbygningen. Kårboligen, stabburet og vedskålen utgjorde som regel tunets øvrige bebyggelse. Det er denne tunformen vi ser på bygdene nå.

Husmannsvesenet ble utviklet først på 1900-tallet og plassene omgjort til selvstendige bruk. Arbeiderbruk og bureisingsbruk blir mer vanlig.

Gårdsbruk i regionen har altså bygninger som er preget av strukturer fra forskjellige økonomiske epoker, som den førindustrielle (før 1850) og den første industrialiseringen (fra ca. 1850). Hva er så igjen av bygninger fra disse epokene?

Størhuset.

18- og 1900-tallets modernisering av landbruket medførte at mange av funksjonene til de enkelte produksjonshus ble lagt under felles tak. Kjelleren i et våningshus ble utført i kistemur, dvs. som dobbelt mur med isolerende mellomsjikt. Den fikk god takhøyde med jernvinduer og etter hvert innlagt vann. Hit blir mange av funksjonene fra inntunets bygninger flyttet. Kjelleretasjen får dermed en differensiert romplanløsning med bryggepanne, bakerovn, kjellerbu, lagringsrom for mat og grovkjøkkenfunksjon.

Det gamle størhuset eller pannhuset og det nyere bryggerhuset har dermed mistet sin primære funksjon og benyttes nå mer som lagerfunksjon eller har tidligere blitt ombygd til bolig. Disse bygningene utgjør ofte en av sidene i det åpne firkanttunet og har en viktig sammenbindende funksjon for selve tunformen, men er av de sekundære bygningene som er utsatt for forfall. Størhuset var bygd i laftet tømmer med rektangulær form og i en etasje med midtplassert pipe.

Stabburet.

I stabburet eller buret ble matvarer og korn oppbevart. Denne bygningen hadde høy status på gården og kunne være symbolet på velstand og sosial status. Bygningen var utført med høy handverksfaglighet og det var ofte gjennom denne bygningen at man raskt kunne ta opp nye bygningsimpulser og stilretninger. Drivkreftene kunne være flere, bl.a. den begrensede størrelsen og nybygget som symbol på modernitet. Rundt 1900-10 ble mange stabbur på Hadeland oppført i samme nasjonalromantiske stil som stasjonsbygningene langs Nordbanen (Gjøvikbanen, åpnet i 1902). Flere av disse stabburene ble oppført med grunnflate på rundt 100 kvm og gjerne i 2 1/2 etasje, og plassert godt synlig i landskapet.

Foto 104: Stabbur fra ca 1905, Nedre Egge i Brandbu

Foto 105: Stabbur på nordre Gaarder, Nordre Land

Stabburet er i laftet tømmer og finnes både i en og to etasjer. Trappen er plassert innvendig. Interiøret består av tette binger og store åpne tørkekasser for kornet, og veggfaste hyller. Det kan være bygd på stabber eller pilarer av tre, stein, betong eller teglstein. Overgangen mellom stabbene og lafteveggen kan være utført på forskjellig måte. Felles er at stabburet er løftet fra bakken og at lafteveggene er bygget på utragende elementer. Dette skulle hindre smågnagere å komme inn i forrådsrommene. Inngangen til rommene kan være doble eller enkle dører fra gavli eller langvegg og er ofte trukket inn via åpne eller lukkede svalganger.

Den gjennomgående grunnformen er tilnærmet kvadratisk. Nordover i regionen finnes det også stabbur som er sammenbygget i lengde med vedskåle og andre uthusfunksjoner.

Størrelsen på stabburene var avpasset i forhold til avlinger og på større gårder finnes det ofte flere.

Noe som ofte går igjen i det innsamlete materialet er at stabburets ene langvegg har fått et provisorisk tilbygg med pulttak. Dette er gjerne registrert som garasje og er svært skjemmende for bygningen.

Loft i tradisjonell betydning av soveloft og oppbevaringssted for klær er ikke registrert i SEFRAK-registeret for regionen. På Østlandets flatbygder ble bruken av loft i tradisjonell betydning avviklet på 1700-tallet, og dens funksjoner trukket inn i våningshuset.

Foto 106: Stabbur med tilbygg på nordre Ankalterud, Nordre Land

Vedskåle

Dette er en bygning som har bevart sin opprinnelige funksjon og er viktig for tunets helhetlige inntrykk. Det er gjerne i en etasje og utført i lafteverk, eller i grovt bindingsverk. Nord i regionen fines det også vedskåler utført i skjelverterk. Fundamentet er utført som enkel steinmur med holdsteiner. Det kan være en enkeltstående bygning eller en sammenbygning i lengde med andre bygningsfunksjoner.

Øvrige hus for sekundære formål

Det er tatt vare på noen få av disse bygningene i regionen. De var tidligere mer representative og vanlige, men er nå blitt sjeldne og bør i denne sammenheng gis spesiell bevaringsverdi, som for eksempel do, lekestue, lysthus, ishus.

Foto 108: Utredo på nordre Finni, Nordre Land

Foto 107: Kjone, tørkehus for korn i Røyken, Brandbu

Foto 109: Potetkjeller på søndre Bjertnæs, Jevnaker

Bygninger knyttet til tidligere produksjonsformer.

Foto 110: Utløe på Spikebakke, Søndre Land

Felles for disse bygningene er at grunnlaget for deres primærfunksjon ikke lenger er til stede. Deres plassering utenfor selve tunet gjør også sitt til at vedlikeholdet ikke prioriteres, som en følge av dette er disse bygningene sterkt utsatt for forfall. Det gjelder bygninger som smie, badstue eller kjone, potetkjeller, sommerfjøs, løe og kvern. Dessuten seterbebyggelse og skogshusvære (koje og stall).

I regionen er det svært få bygninger igjen av disse typene. Mange har fått høy bevaringsstatus, og må dokumenteres mer inngående. De bør også prioriteres ved eventuelle tilskuddsmidler.

Foto 112: Skogseter i Nordmarka, Jevnaker

Foto 111: Skogsstallen Dompidal på Veståsen, Søndre Land

Bygninger knyttet til annen virksomhet.

Eksempler på slike formål er skole, handel, samferdsel, industri og kraftverk.

Skolebygninger:

Foto 113: Furulund skole i Jevnaker

Samferdsel:

I forbindelse med bygging av Gjøvikbanen ble det tegnet og produsert stasjonsbygninger og sidebygninger. De var tegnet av arkitekt P. A. Due som var inspirert av nasjonalromantikken. Flere av disse bygningene ble serieprodusert ut fra samme tegningsgrunnlag. Lokomotivstaller ble oppført i pusset eller upusset teglstein etter datidens forbilder innen industriarkitektur, med store glassflater og teglsteinens muligheter for utsmykning. Denne arkitekturen var

inspirert av romansk stil fra middelalderen. Noen av disse bygningene har fått ny funksjon for kunstnerisk virksomhet, andre som har lager- og garasjefunksjoner bør i stedet kunne anvendes til kulturelle formål. Dette er bevaringsverdige bygninger fra en historisk industriepoke og rester av det gamle industrisamfunnet. Over hele Europa gjenoppdages bruksverdiene og de estetiske verdier i disse produksjonshaller. De ombygges til kunstmuseer, kunsthåndverksteder, restauranter og boliger.

Foto 114: Tidligere jernbaneverksted, nå keramisk verksted i Røykenvik

Industri:

Et helhetlig industrianlegg som er oppført i enhetlig arkitektur er Kistefos Træsliberi i Jevnaker, grunnlagt i 1889. Dette anlegget er bevart og fungerer i dag som industrimuseum og galleri under navnet Stiftelsen Kistefos-Museet.

Møllevirksomhet

Foto 115: Grønvold sag og mølle, Nordre Land

Kraftverk/lysverk:

Foto 117: Lysverket på nordre Ankalterud

Foto 116: Lysverket på nordre Ankalterud

Annen næring:

Foto 118: Vaktårn ved tidligere pelsdyrnæring i Jevnaker

3. Byggeskikk i praksis

3.1.1 Plan- og bygningsloven (PBL-97)

§ 2 Formål

Planlegging etter loven skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, utbygging, samt å sikre estetiske hensyn.

Gjennom planlegging og ved særskilte krav til det enkelte byggetiltak skal loven legge til rette for at arealbruk og bebyggelse blir til størst mulig gavn for den enkelte og samfunnet.

Ved planlegging etter loven her skal det spesielt legges til rette for å sikre barn gode oppvekstvilkår.

§ 20.1 Kommunalplanlegging

Kommunene skal utføre en løpende kommuneplanlegging med sikte på å samordne den fysiske, økonomiske, sosiale, estetiske og kulturelle utvikling innenfor sine områder

§ 74.2 Skjønnhetsparagrafen, aktivt verktøy i forhold til stedstilpasning

2. Kommunen skal se til at ethvert arbeid som omfattes av loven, blir planlagt og utført slik at det etter kommunens skjønn tilfredsstiller rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene. Tiltak etter denne lov skal ha en god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for naturgitte og bygde omgivelser. Skjemmende farger er ikke tillatt og kan kreves endret. Kommunen kan utarbeide retningslinjer for estetisk utforming av tiltak etter loven.

§ 91 Riving

Er byggverk kommet i slik stand at det etter kommunens skjønn ikke kan settes i stand uten hovedombygging, jfr. § 87 nr. 2 a, og nybygging eller hovedombygging ikke kan gjennomføres eller ikke blir satt i gang innen en rimelig frist som kommunen setter, kan kommunen kreve at byggverket eller restene av det blir fjernet og tomta ryddet.

Byggverk m.v. kan på samme måte kreves fjernet dersom det etter kommunens skjønn er kommet i slik tilstand at det medfører fare eller vesentlig ulempe for person eller eiendom, eller virker sterkt skjæmmende, og det ikke er satt i stand innen en fastsatt frist.

Kommunen kan avslå søknad om riving etter § 93 første ledd bokstav d inntil det foreligger regulerings- eller bebyggelsesplan for eiendommen, eller igangsettingstillatelse. Bestemmelsen i første punktum gjelder ikke forsvarets områder.

§ 93 Tiltak som krever søknad og tillatelse

Følgende tiltak, på eller i grunnen, i vassdrag eller i sjøområder, må ikke utføres uten at søknad, og eventuelt søknad om dispensasjon, på forhånd er sendt kommunen, og den deretter har gitt tillatelse:

- a) Oppføring, tilbygging, påbygging, underbygging eller plassering av varig, midlertidig eller transportabel bygning, konstruksjon eller anlegg.
- b) Fasadeendring, vesentlig endring eller vesentlig reparasjon av tiltak som nevnt under a.
- c) Bruksendring eller vesentlig utvidelse eller vesentlig endring av tidligere drift av tiltak som nevnt under a.
- d) Riving av tiltak som nevnt under a.
- e) Oppføring, endring eller reparasjon av bygningstekniske installasjoner.
- f) Oppdeling eller sammenføyning av bruksenheter i boliger samt annen ombygging som medfører fravikelse av bolig.
- g) Oppføring av innhegning mot veg, skilt eller reklameinnretninger o.l.
- h) Deling av eiendom eller bortfeste av enhet i mer enn 10 år. Slik tillatelse er ikke nødvendig for deling som skjer som ledd i jordskifte.
- i) Vesentlig terrenginngrep.
- j) Anlegg av veg eller parkeringsplass.

Tillatelse etter første ledd er ikke nødvendig for tiltak som utføres i medhold av §§ 81, 85, 86a eller 86b. I forskrift kan departementet unnta tiltak fra bestemmelsene i kap. XVI.

Tiltakshaver er ansvarlig for at tiltak som er unntatt likevel utføres i samsvar med de krav som ellers følger av bestemmelser gitt i eller i medhold av denne loven.

§ 81 Meldepliktige tiltak

For oppføring av ny driftsbygning i landbruket og for endring og reparasjon av bestående driftsbygning

gjelder bestemmelsene i loven her så langt de passer. Bestemmelsene i § 65 annet, tredje og fjerde ledd, § 66 nr. 1 og nr. 2 annet og tredje ledd gjelder ikke. Departementet kan gi forskrift om at også andre bestemmelser gitt i eller i medhold av denne loven ikke skal gjelde, og om det saklige virkeområde for bestemmelsene i paragrafen her.

Tiltaket trenger ikke tillatelse etter § 93 dersom det er sendt melding til kommunen om tiltaket og om at dette vil bli utført i samsvar med de bestemmelser som er gitt i eller i medhold av paragrafen her. Meldingen skal være skriftlig og gi opplysninger om de planer som er lagt til grunn for arbeidet. Det skal videre fremgå av meldingen at naboer og gjenboere er varslet om arbeidet, jf. § 94 nr. 3, som får tilsvarende anvendelse. Tiltaket kan utføres 3 uker etter at meldingen ble mottatt av kommunen. Når særlige grunner foreligger kan kommunen forlenge fristen med ytterligere 3 uker.

For tiltak som utføres i samsvar med reglene i første og annet ledd gjelder ikke lovens kap. XVI med unntak av § 93a. Kommunen kan gi de pålegg som finnes nødvendige for å få tiltaket forsvarlig utført. Er tiltaket ikke satt i gang senest 3 år etter at melding er sendt kommunen eller tiltaket innstilles for lengre tid enn 2 år, gjelder bestemmelsene i § 96 tilsvarende.

Departementet kan ved forskrift gi nærmere bestemmelser om innholdet av melding som nevnt i annet ledd og om bygnings- og branntekniske krav.

Bestemmelsene i denne paragraf gjelder også husvær for seterbruk eller skogdrift.

Endret ved lover 20 juni 1986 nr. 37, 11 juni 1993 nr. 85, 5 mai 1995 nr. 20 (i kraft 1 juli 1997 iflg. res. 21 mars 1997 nr. 228).

§ 86 a Mindre tiltak på bebygd eiendom

Mindre byggearbeid på boligeiendom – herunder eiendom for fritidsbebyggelse – som er bebygd med småhus, kan utføres uten tillatelse etter § 93 dersom

a. naboer og gjenboere er varslet og deretter ikke krever at planene legges frem for kommunen som søknad om tillatelse etter § 94. Krav om slik saksbehandling må være kommet til kommunen innen 2 uker etter at varsel er sendt, og

b. melding om byggearbeidet er sendt kommunen og dette ikke innen 3 uker etter at det har mottatt slik melding, krever at byggeplanene legges fram for kommunen som søknad om tillatelse etter § 94, og

c. byggearbeidet ellers utføres i samsvar med gjeldende bestemmelser i eller i medhold av lov.

For byggearbeid som utføres i samsvar med reglene i første ledd gjelder ikke lovens kapittel XVI med unntak av § 93a. Er arbeidet ikke satt i gang senest 3 år etter at melding er sendt kommunen, eller innstilles arbeidet i lengre tid enn 3 måneder, gjelder bestemmelsene i § 96 tilsvarende.

Departementet kan ved forskrift gi nærmere bestemmelser.

§ 89 Vedlikehold og utbedring

Eier skal sørge for at byggverk og installasjoner som omfattes av denne loven holdes i slik stand at fare eller vesentlig ulempe ikke oppstår for person eller eiendom, og slik at det ikke virker skjæmmende i seg selv eller i forhold til omgivelsene. Plan- og bygningsmyndighetene kan gi de pålegg som finnes nødvendig for å forebygge eller få brakt i orden forhold som rammes av denne bestemmelse.

Departementet kan i forskrift gi regler for plan- og bygningsmyndighetenes adgang til å gi pålegg om utbedring av bestående byggverk og installasjoner innenfor rammen av bestemmelser gitt i eller i medhold av denne loven når tungtveiende hensyn til helse, miljø, sikkerhet eller tilgjengelighet gjør det nødvendig. Pålegg kan bare gis til bestemte typer byggverk der utbedring vil gi en vesentlig forbedring av de bygningsmessige funksjoner. I vurderingen skal det også legges vekt på kostnadene ved pålegget, antall brukere, hvilke farer eller ulemper de utsettes for og avstanden mellom den aktuelle tilstanden og de gjeldende krav.

Eieren skal gis rimelig tid til å etterkomme pålegg etter denne paragraf.

§ 107 Skilt og reklame

Skilt, reklameinnretninger o.l. skal godkjennes av kommunen før de settes opp. Ved avgjørelse av om godkjenning skal gis, tas hensyn til bl.a. om skilt eller reklameinnretning o.l. vil virke skjæmmende eller sjenerende i seg selv, i forhold til omgivelsene eller for trafikken.

Dersom det kan skje uten hinder av tillatelse som er gitt for et bestemt tidsrom, kan kommunen gi pålegg om å fjerne eller endre enhver innretning som nevnt i første ledd, når den etter kommunens skjønn strider mot ovennevnte krav. Innretning som antas å medføre fare kan i alle tilfelle kreves fjernet ved pålegg fra kommunen.

3.1.2 Kulturminneloven (1979)

§ 1. Lovens formål.

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjonerens opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

§ 2. Kulturminner og kulturmiljøer - definisjoner.

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes.

3.2.1 Byggeskikken som miljøfaktor

Hadeland og Land særpreges som nevnt av landbruksbebyggelse med innslag av spredt boligbebyggelse, og noe tettstedsutvikling. Her vil vi derfor vektlegge tunets bebyggelse og dets omgivelser. Som utgangspunkt for dette vises til avsnittet "Tunformer og omgivelser" i kap. 2.4.4.

"Ethvert sted og enhver region "er" noe, og det er menneskenes oppgave å forstå og respektere dette. Det er bare da vi kan si at vi bor. Forståelsen og respekten må gjøres synlig, og derfor hører det å bygge og det å bo uløselig sammen."

Nattlandene, N.Schultz

Byggeskikken kan tolkes ut fra forskjellige nivåer.

Nivå 1- Byggeskikken refererer til byggemåte, teknologi og konstruksjoner.

Nivå 2- Byggeskikken tolkes som utforming og utseende av enkeltbygning, gjerne knyttet til regionalt utviklede hustyper.

Nivå 3- Byggeskikken refererer til en helhetlig vurdering av hus og omgivelser. Her vil tilpasning av nye tiltak bli vurdert.

Nivå 4- På dette nivå kan byggeskikken framstå som forbilde for seinere husbygging.

Byggforsk Kunnskapssystemer, Norges byggforskningsinstitutt - 321.010

Plan- og bygningsloven er et viktig verktøy for å sikre estetiske hensyn i enkelt saker. (Estetikk i plan- og byggesaker, 1997.) Skjønnhetsparagrafen, § 74.2 i Plan- og Bygningsloven (1997), gir en vurdering av byggeskikken (se lovteksten som er gjengitt i forrige kapittel). Det er på nivå 2 og 3 at skjønnhetsparagrafen blir vurdert, i forbindelse med husets utforming og forholdene til omgivelsene.

Det er viktig at dokumentasjonen for nye tiltak skal gi kommunen et godt grunnlag for vurdering av tiltaket. Et situasjonskart hvor nybygg eller utvidelser er inntegnet, samt fasadetegninger, vil som regel ikke være nok. En visualisering av det nye tiltaket satt i sammenheng med nabohus og omgivelser, vil gi et bedre grunnlag for vurdering av tilpasningen mellom nybygg og eksisterende bygningsmiljøer. Dette er særlig viktig i byggesaker som medfører foretting.

Ta hensyn til omgivelsene.

Nye tiltak medfører bruk og bearbeiding av omgivelser. Derfor vil et hvert nytt tiltak ha konsekvenser for det eksisterende bygningsmiljøet og for omgivelsene. Vanligvis vil fysiske og tekniske hensyn vektlegges, men like viktig er det å ta estetiske hensyn. Det går ikke bare på bygningsmiljøer, men også på det nære landskapet omkring. Dette landskapet som vi beveger oss i til daglig, har også estetiske verdier som må behandles med omtanke.

Denne sammenhengen er viktig å synliggjøre i en tidlig planleggingsfase for nye tiltak.

Tettstedsmiljø skapes av de historiske bygningsmiljøene.

Flere tettsteder inneholder fortsatt historiske elementer med estetiske og kulturhistoriske verdier. Det kan være bevaringsverdige bygningsmiljøer, deler av gateløp hvor eldre bygningsmiljøer er bevart eller andre kulturminner som kan ha historisk verdi. Det er svært få slike miljøer igjen i regionen og nye tiltak må vurderes i denne konteksten. Disse små, sårbare miljøene blir ofte oppfattet som bremseklosser for lokal næringsutvikling, men i stedet bør de inngå i et spennende samspill med næringsutvikling og turismesatsing. Ved alle større byggetiltak bør det utarbeides en steds- og situasjonsanalyse som kan gi grunnlag for tiltakets utforming satt i en helhetssammenheng. Stedets karakter og bygningen bør stemme overens. Utvisking av de stedege karaktertrekk kan bli et resultat av det motsatte.

Foto 119: Eldre bebyggelse på Nesbakken i Jevnaker

Ta vare på stedegen byggeskikk.

Foto 120: Viengården som skal rives i Gran

Byggeskikken har utviklet seg fra å være regionalt påvirket til å erstattes av en mer ensartet landsomfattende byggeskikk som ikke i så stor grad tar hensyn til de stedlige naturgitte forhold som tidligere. Med dette forsvinner også mye av stedenes egenart. Den eldre, stedegne byggekulturen var sprunget ut av en samfunnsform og et arbeidsliv som ikke skal gjenskapes, men det nye tiltaket bør formes i samsvar med noen stedegne trekk som kan gi et enhetlig uttrykk. Mulighetene må ligge i det å bygge videre på dette gjennom tilpasninger og forsterke de estetiske verdier som er tatt vare på.

Det ligger store verdier i landbrukets driftsbygninger.

Landbruket er i endring, og behovet for bygninger endrer seg tilsvarende. Bygningsmassen er fra en tid hvor det var behov for store förlager til melkeproduksjon. Det er driftsbygningen med sine store volum som skaper bruks- og anvendelsesproblemer. Samtidig er den en viktig bygning i tunet, som del av tunformen, som klimabuffer og i kulturlandskapet.

Som vi har påpekt foran, representerer mange av bygningene også en ressurs med hensyn til materialkvaliteter, handverksutførelse og konstruktiv soliditet. De omfatter dessuten store volumer. Disse bygningene bør derfor ses på som en økonomisk ressurs som bør vedlikeholdes og brukes.

Det ligger store utfordringer i å finne nye bruksmuligheter for eksisterende bygningsmasse og å utvikle metoder for vedlikehold, rehabilitering og ny bruk, gjenbruk av bygninger og bygningsdeler.

"Det ligger et stort potensial for næringsutvikling knyttet til kulturminnevern."

St.meld. nr. 16 (2004-2005): "Leve med kulturminner."

Foto 121: Grindakerlåven med steinfjøset på Tingelstad

Foto 122: Grindakerlåven med steinfjøset på Tingelstad

I følge St.meld. nr. 16 vil det prioriteres områder som er under omstilling og endringer;

- Satse på bevaring av landbrukets kulturarv og kulturlandskap som grunnlag for nyskapende vare- og tjenesteproduksjon.
- Legge tilrette for at fredete og bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer kan brukes på nye måter.
- Utvide utdanningsmulighetene innenfor de tradisjonelle handverksfag.

Det biologiske mangfoldet er truet.

Mye av landbrukets landskap inneholder et biologisk mangfold, både flora og fauna, som kan være med å forsterke opplevelsesverdiene som ligger der. Dette kan kombineres med andre gardstilbud. Ut av dette kan det skapes attraktive kulturopplevelser.

Foto 123: Gammelt kulturlandskap gror igjen, Stuvegrenda i Nordgarda. Nordre Land

3.2.2 Tilpasning av ny bebyggelse

Stedstilpasning

De estetiske kvaliteter i omgivelsene kan sikres ved å avklare hvilke viktige steds- og landskapstrekk som finnes på stedet, og hvilke av disse det er viktig å spille sammen med og ta vare på. Tiltak må vurderes i forhold til dette.

En stedstilpasning kan ha utgangspunkt i en steds- og/eller landskapsanalyse som bør inneholde ulike strukturer som naturforhold og eiendomsforhold, bebyggelsesformer og ensartete bebyggelsesepoker, vegsystemer og ledningsnett, grønne strukturer, vannområder og vegetasjonsbelter. Gjennom slike analyser kan stedets estetiske kvaliteter tas vare på og spille sammen med tiltakets utforming. Dette må være grunnleggende for hele byggeprosessen fra idè til ferdig resultat.

Videre er det viktig å registrere enkeltbygninger og bygningsmiljøer med hensyn til innbyrdes forhold og former, taktekkingsmateriale, materialbruk og fargebruk og utforming av nærmiljøet.

Det nye tiltaket bør tilpasses både nabobygningene og det visuelle miljøet uten å måtte kopiere dette i detaljer, men heller tenke tilpasning til helheten.

Foto 124: Bebyggelsen på Granavolden, Tingelstad i Gran

God byggeskikk oppnås når byggverk passer til de stedlige naturlige og bygde omgivelser og når estetiske verdier ivaretas i utformingen.

Natur- og landskapstilpasning

Landskapsformer.

Figur 10: Unngå bebyggelse i åsprofiler. (tegning DL)

Landskapet gir viktige rammer for stedsopplevelsene, og bebyggelsens samspill med landskapet kan virke forsterkende på disse estetiske opplevelsene.

Hele regionen er preget av større eller mindre dal- og åslandskap. Ytterlinjene i disse landskapene er visuelt sett meget sårbare. Man bør derfor unngå å legge ny bebyggelse i åsprofiler og oppe på koller, men heller underordne seg horisonten og landskapet og la den følge landskapets rytmer og linjer. Det er viktig å vurdere fjernvirkningene av tiltaket sett fra flere utsynspunkter.

Kulturlandskapet.

Landskapet inneholder mange kulturminner fra tidligere bosetting, næringsformer og driftsformer. Disse hverdagens kulturminner som for eksempel tufter, steingarder og rydningsrøyser, er med og visualiserer landskapets kulturhistoriske verdier. Lite av dette er registrert og er derfor meget sårbart for forsvinning.

Det er ofte sammenheng mellom bevaringsverdig bebyggelse og landskap med biologisk mangfold, og tiltak innen disse områdene må gis spesiell behandling.

Foto 125: Gammelt kulturlandskap holdes i hevd på Kløvstad(Kløvstadhaugen i bakgrunnen), SøndreLand

Man må ta hensyn til de naturgitte omgivelsene gjennom tilpasning til og bevaring av iøynefallende vegetasjon og topografi, landskap og terreng. Ved utforming av tiltak skal det tas hensyn til store trær og dominerende tregrupper, bekkedaler og skogsholt og visuelt viktige naturelementer som kan ha estetisk verdi. I slike tilfeller må man vurdere behovet for en overgangssone, buffersone, med terrengtilpasning til tiltaket.

Terrengtilpasning.

Nye bygningstiltak bør formes og plasseres i terreng og landskap, og ikke omdanne landskapet med store forstøtningsmurer og oppbygde plataer for tiltak som krever flate arealer. Huset eller tiltaket må tilpasses tomta. Det motsatte gir ofte store terrenginngrep og mistilpassing som resultat. Ved nybygging er det ofte et ønsket kataloghus som er utgangspunktet, ikke hva tomta inneholder av begrensninger og muligheter for bebyggelse.

Bygningen bør underordne seg landskapet og legges langs kotehøydene, dermed sparer man store tomteoppbygginger. Et tomteark kan formidle informasjon om dens egenskaper og tiltakshaver kan bruke dette allerede på et tidlig planleggingsstadium.

Foto 127: Nybygd lagerhall i kulturlandskap, Østsinni Nordre Land

Foto 126: Boliger lagt parallell tmed kotehøyder, Notodden

Klimatiske forhold

Klimatiske forhold som temperatursoner, dominerende vind - og værretninger er også viktig å trekke inn i vurdering og plassering av nye tiltak. Ved plassering av eldre bebyggelse er det tatt hensyn til disse forhold, og den ble gjerne plassert i le i terrenget og med lengderetningen i vindretningen. Uthusbygningene fungerte ofte som lèvegger og var dermed med og skapte et stabilt klimatisk tunmiljø. Dette er viktig å ta i betraktning når man vurderer rivning av deler av bygningsmassen.

Ofte er det hensyn til sol og utsikt som er bestemmende for plassering og utforming av nyere tiltak. Dette innebærer plassering høyt og fritt hvor vær og vind gir store slitasjer på bygningen. Disse løsninger forutsetter også gode konstruktive løsninger, hvilket ikke alltid er tilfelle.

Bebyggelse i nærmiljøet

Eldre bygningsmiljøer i spredt bebyggelse og i tettstedsbebyggelse må behandles som en ikke fornybar ressurs. Kulturminnemiljøene må i disse tilfellene være premisser i planleggingen, og inngå som en viktig del av steds- og landskapsanalyser.

Tettstedsutvikling medfører også å ta i bruk ubebygde arealer. Derfor er det viktig å sette klare grenser for hvor det skal bygges ut og hvilken del av landskapet som tåler dette, samtidig må man beholde landskapstrekk som er viktige. En tendens er at mye av den nyere bebyggelsen flyter ut av tettstedene og inn i landskapet med uklare grenser som resultat.

Nye tiltak bør vurderes i sammenheng med tidligere bygde og naturskapte mønstre, som plassering på tomte, felles byggelinjer, overensstemmelse med takvinkler, eksisterende bygningsstrukturer som volum og form, bruk av materialer og farger og iøynefallende naturelementer. Hvis det tas hensyn til disse momentene vil området framstå med et enhetlig preg.

Arealkrevende virksomheter har lett adgang til vegnettet og ligger godt synlige i landskapet. Det er etableringer som ofte har ensidig fokus på økonomiske forhold og vektlegger lite hensynet til god byggeskikk. Med enkle tiltak på den bygningsmessige utformingen burde det ikke være noen motsetninger her. Det kan være at formen og fargesettingen er avstemt med de naturgitte omgivelser.

Foto 128: Bebyggelsen følger landskapets rytmer, "Moldenbyen" i Gran

Større anlegg bør ikke anlegges i åpent landskap, men heller plasseres i mindre synlige områder. I den tidlige fasen av industrialismen ble industribyggingen påvirket av internasjonal industriarkitektur som igjen ble påvirkningskilder til lokal byggeskikk. Disse monumentale byggverkene innehar i dag store opplevelsesverdier og estetiske verdier og har store potensialer for allsidig nybruk.

Tidligere var vann og vassdrag viktige ferdselsårer. Infrastruktur og tettstedsutvikling var knyttet til disse. I dette ligger det også framtidspotensiale for utvikling, hvor strandsoner med flora, fauna og rekreasjonsmuligheter må inngå som viktige elementer og ikke bygges ned.

Foto 129: Enhetlig utforming av tettstedbebyggelse, Moss

Tunet/bebyggelsen

Nye bygningsmessige tiltak på et gardstun kan være tilbygg, påbygg eller nybygg som også må vurderes i forhold til de bygde omgivelser.

Foto 130: Rehabilitering og tilrettelegging for kårbolig på Jorstad, Tingelstad i Gran

Tunet og dets bygninger er gårdens ansikt ut mot omverdenen og forteller oss om byggeskikk og endringer gjennom flere generasjoner. Utgangspunktet for nye tiltak må være å utarbeide en tunplan hvor bo- og driftsfunksjoner, natur, klima, geologi og vegetasjon tegnes inn. Løsningene for nye bygningsmessige tiltak i tunet må ta hensyn til sikkerhet og funksjon og samtidig opprettholde gårdstunets trivsel og miljø. Nye veganlegg i denne forbindelse må også gjennomgå en kritisk vurdering.

Det er viktig å tilpasse tiltak til tunets øvrige bebyggelse. Tunformer, byggeskikk og estetikk bør opprettholdes og forsterkes. Tilpasning til de eksisterende bygninger i tunet kan skje ved å bruke de eksisterende hovedformer, takvinkler, materialbruk, taktekkingsmateriale og fargevalg. Man må ikke tenke kopiering av eksisterende bygninger for å få til tilpasning, men gjerne gi det et uttrykk som passer inn i vår tid, med hensyn til form og funksjon.

Nye tiltak kan også løses innenfor den eksisterende bygningsmassen. Det er viktig å tenke tilpasning og innpassning av nye behov og funksjoner i de store bygningsvolumene som driftsbygningen utgjør. Dette kan gjøres fra de minst synlige sider og med begrensa innvendige ombygginger. Fjøs- og stalldelen har imidlertid begrensede utbyggingsmuligheter.

Foto 131: Rehabilitering og tilrettelegging for kårbolig på Jorstad, Tingelstad i Gran

Det var landskapet som dannet grunnlag for tunformen, dette bør følges videre ved nye tiltak. Nye tiltak bør underordne seg bebyggelsen og landskapet eller forsterke dette visuelle inntrykk. For å få et inntrykk allerede på planleggingsstadiet av nye tiltak, kan en fotomontasje hvor tiltaket innplasseres i de eksisterende omgivelser, være til hjelp.

Foto 132: Rehabilitering og tilrettelegging for kårbolig på Jorstad, Tingelstad i Gran

Eksisterende våningshus har ofte gode proporsjoner i forhold til øvrig bebyggelse. Mange ferdighus på bondegårder virker fremmede i forhold til den øvrige bebyggelsen. De blir liggende for seg selv utenfor det gamle tunet og har ingen tilpassing i forhold til eldre bebyggelse. Høy sokkel, vindusformater, takvinkel og takform blir fremmed i forhold til øvrig bebyggelse.

Kårboligen var tidligere en integrert del av tunets bebyggelse. Fra ca 1970-tallet blir denne trukket ut av tunet og plassert på en egen tomt, gjerne i forbindelse med den dyrka marka. Ønsket har vært å ha et eget, uavhengig tun, men blir ofte liggende meget eksponert og uten tilknytning til gårdens øvrige bebyggelse. Bygningsbehovet er ofte løst med et ferdighus plukket fra en katalog, gjerne med slake takvinkler og helvalmet tak. Disse husene representerer ikke den stedlige byggeskikken. De er derimot med på å prege kulturutviklingen.

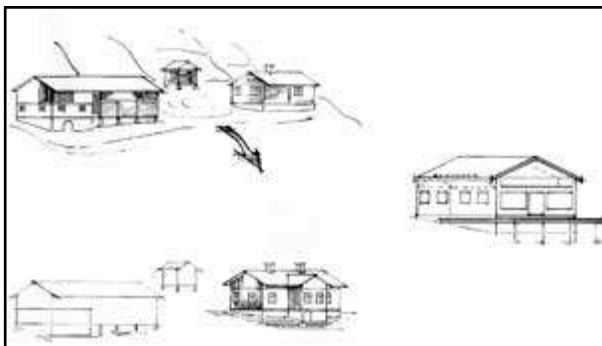
Et eksempel på hvorledes dette kan løses på en alternativ måte og samtidig bruke den eksisterende kårboligen, er gjort på Jorstad i Gran kommune. Her er den gamle kårboligen i gjennomført sveitserstil rehabilitert og eksteriør og interiør er tatt vare på, men har fått et vinkeltilbygg på ett plan som er livsløptilpasset. Kårboligen og tilbygget danner til sammen et eget tun vendt vekk fra gårdstunet, men kårbygningen danner fortsatt en viktig side i det åpne firkanttunet. Tilbygget med mellomganger og garasjer følger det hellende terrenget med trappinger og er trukket bort fra livørsbygningen slik at denne ikke mister sin egenart og særpreg.

Adkomst

Ved opparbeidelse og utbedring av eksisterende veger bør den samme vegtrasèen beholdes. Den ble gjerne lagt slik at den fulgte terrenget og landskapet og førte fram til tunets eller bygningsmiljøets framside eller "penside".

Nye veganlegg bør anlegges slik at de medfører lite terrenginngrep, følger landskapets linjer og ikke stykker det opp. Dette vil forsterke landskapsstrukturene og bety mindre bruk av vegskjæringer og vegfyllinger. Må veger bygges i ny trase, skal de opparbeides og utformes slik at de glir inn som en naturlig del av nærlandskapet. Dette kan gjøres ved å bruke stedegne former, materialer og beholde vegetasjonsgrupper.

Der hvor veginngrep i landskapet er uungåelige kan disse framheves som kontraster utført med arkitektoniske- og estetiske kvaliteter.

Figur 12: Byggeskikk - to ulike retninger for tilbygg og nye funksjoner

Figur 11: Høye grunnmurer og forstøtningsmurer tar ikke hensyn til omgivelsene.

3.3.1 Byggverkets samspill med omgivelsene.

Igen viser vi til "skjønnhetsparagrafen", § 74.2 i plan- og bygningsloven, se kap. 3.1.

Kommunen kan ha reguleringsplan eller bebyggelsesplan som inneholder regler om tomtas utnyttingsgrad, bebyggelsens karakter og utforming. Planene kan også ha krav om bestemte takvinkler, møneretning, maksimale bygningshøyder og plassering av bebyggelsen. I bevaringsområder kan det foreligge bestemmelser om materialvalg, fargebruk og øvrig utforming. (jfr. BKS 700.603)

Det er viktig at det er samsvar mellom den estetiske utformingen av bygninger/tiltak og den funksjon som tiltaket er tiltenkt.

Et byggverk skal løse praktiske behov, ivareta tekniske kvaliteter og god byggeskikk. Dette må være forankret i tomta, samspillet med omgivelsene og byggverkets utforming. Grunnlaget for dette kan være en stedsanalyse som vurderer de eksisterende kvaliteter i omgivelsene. Her må det tas hensyn til typiske og spesielle trekk med eksisterende bebyggelsesmønstre som man ønsker å ta vare på. Utforming av små og store byggeprosjekter kan være med å bygge opp under en ønsket utvikling for stedet. Nybygg blir ofte tillagt overfladiske kopieringer av bygningselementer fra tidligere stilepoker. Dette er med å lage et feil bilde av dagens byggemåte og er ikke en metode til å skape samspill med de bygde omgivelser. Utgangspunktet for samspillet med de bygde omgivelser må være at nybygg tar opp i seg tidligere bruk av for eksempel former, takvinkler, materialvalg og utførelse. Dette er grunnlaget i en moderne nytolkning som kan skape estetiske variasjoner i det helhetlige bygningsmiljøet.

Et tiltak som oppføres i et ellers lite bebygget område, vil kunne møte strenge krav dersom det i seg selv vil være godt synlig. (Forslag til estetiske retningslinjer, Gran kommune 2001)

Bebyggelsen kan framstå som et hierarki hvor noen framstående byggverk som f. eks rådhus, kunst- og kulturhus kan ha arkitektoniske uttrykk som bryter med det eksisterende, men god byggeskikk som samspill mellom form og funksjon, materialer og utførelse må også her være grunnlaget (såkalte signalbygg).

Se for øvrig kapittel 3.2.2.

3.3.2 Utforming av det enkelte byggverk.

- Byggets form bør samsvare med byggets funksjoner.
- Hustype og planløsninger bør velges ut fra tomtas beskaffenhet.
- Tekniske anlegg må også innarbeides i byggeprosjektet på en helhetlig måte.
- Byggverket bør gjennomarbeides med hensyn til bevisst bruk av kvalitetsmaterialer, fargebruk, estetisk utforming og løsninger.

Det er viktig at disse prinsipper legges til grunn allerede ved idéutviklingen og planutformingen av byggverket. Det er her påvirkningsmulighetene er størst og koster minst. Faglig dyktig handverksmessig utførelse er en forutsetning for dette.

Grunnlaget for utvikling av byggverk med god estetisk kvalitet, ligger i en grundig analyse av bygningens form og funksjon, utvendige og innvendige planløsninger og materialbruk, og samspillet mellom disse og tomtas beskaffenhet. Dette vil gjenspeiles i byggverkets helhet og i detaljutformingen.

Huset er et resultat av en lang rekke valg med hensyn til planløsninger, konstruksjoner, tekniske løsninger og materialer. Summen av alle disse valgene blir det som gir huset sin karakter eller egenart. Valgene dreier seg blant annet om volum, former, farger og materialbruk.

Huset består av volum, form og proporsjoner - det tradisjonelle norske huset er rektangulært eller nærmere kvadratisk og har saltak med gavl. Det gylne snitt, symmetri eller balanse oppnådd ved asymmetrisk komposisjon er eksempel på andre elementer som kan trekkes inn ved vurdering av husets form og proporsjoner

Husets grunnleggende oppbygging består av fundament og grunnmur, gulv, vegger og tak.

Fundament/grunnmur.

Foto 133: Driftsbygningen på Rugroten i Gran.

Grunnmuren forankrer huset til terrenget og må planlegges med god kontakt mellom ute og inne. I stedet for å bygge opp store steinfyllinger for å få hele etasjeplan, kan grunnmuren følge terrengformen. Dette vil gi huset flere etasjeplan som kan skape rikere romløsninger, men vil bli utfordrende i forhold til planlegging for handikaptilgjengelighet.

Hus med høye sokler bør anbefales å kles som huset forøvrig. Kledningen kan føres helt ned, eller markeres med et etasjebånd. Dette må vurderes i forhold til den eksteriørmessige helhet.

Vinduer i en sokkeletasje bør plasseres langt inn i bygningskonstruksjonen for å markere dens massivitet. Dette vil være med å forsterke bygningens kontakt med terrenget.

Veggen.

Veggen er del av bygningens utseende og er derfor viktig for det felles visuelle miljøet. Den angår på den måten både eier og tilskuer. Veggen har både horisontal og vertikal utstrekning og binder sammen gulv og tak.

Konstruksjonstypen kan være bygd opp som massiv bygningskonstruksjon eller som skjelettkonstruksjon. I en massiv konstruksjon er alle elementer likeverdige, mens i en skjelettkonstruksjon skiller vi mellom bærende, bårne og ifyllende elementer. Disse byggemåter er to hovedprinsipper for veggkonstruksjon. I Norge ble dette tradisjonelt uttrykt gjennom steinbygging, laft- og stavkonstruksjoner, og bindingsverkkonstruksjoner.

Foto 134: Driftsbygningen på Rugroten i Gran.

Konstruksjonstype:

Lafterverket - bærende og liggende tømmervegger som gir planløsning innen tømrekassene

Stav- svill/stolpe/drager/sideavstiving

Bindingsverk - svill/stolpe/drager/sideavstiving som gir friere planløsning

I tillegg kommer mer moderne byggemåter som betong og stålkonstruksjoner.

Massivveggen framstår med en kontinuerlig flate, mens skjelettveggen virker mer dynamisk.

Veggen består av tette veggflater og åpninger for dører og vinduer. Forholdet mellom det åpne og det lukkede i veggflaten kan si noe om bruken av bygningen. Veggen eller fasaden gir signaler om byggverkets innhold; åpenhet, lukkethet og samspill med omgivelsene. I dette rytmiske samspillet mellom åpne og lukkede flater, relieff, materialbruk og fargebruk ligger det muligheter til utforming som kan gi byggverket estetiske kvaliteter.

Vinduer og dører.

Fasaden er bygningens ansikt. Derfor er vinduer og dører viktige bygningsdeler som må plasseres med omtanke for bygningens estetiske helhetsuttrykk. Vindus- og døråpninger blir bindeleddet mellom ute og inne. Vinduer gir lys til forskjellige innvendige bruksområder, men samtidig gir de utsyn og innsyn. Funksjonalistene brukte dette som del av bygningens karakteristiske uttrykk, hvor fasadene ble brutt opp av store og små glassflater som var definert ut fra innvendig bruk. Dette gir fasadene et dynamisk uttrykk. Symmetrisk plassering av vinduer og dører er også et vanlig arkitektonisk prinsipp, noe som kan gi en rolig, men statisk opplevelse av fasaden.

Små og uregelmessige vindusåpninger kan gi veggen tyngde, plassering dypt i veggen vil forsterke dette. Dette blir brukt i massiv konstruksjonen, mens store glassflater gjerne brukes som ifyllende bygningslementer i skjelettkonstruksjonen.

Omramminger rundt dører og vinduer er også viktige elementer til å forsterke det arkitektoniske uttrykket. Det er ofte her i den eldre bygningsmassen, at vi finner internasjonale arkitekturpåvirkninger.

Taket

Det er gjerne taket vi ser først av en bygning hvor takets form danner silhuetten mot himmelen. Fasader og tak utgjør byggverkets hovedform, men overgangen mellom vegg og tak, gesimsen, er også viktig. Taket har en tekkende og beskyttende funksjon for bygningen. Takflaten kan være omsluttende med korte takutstikk og lite detaljeringer. Bygningsformen blir dermed kompakt. Med lange takutstikk kan takflaten også være beskyttende for veggene.

Når takvinkelen velges er det flere forhold som må tas i betraktning, tekkingsmaterialet, husformene i nærmiljøet, og takkonstruksjonen. Taket er husets femte fasade, derfor er det ikke vilkårlig hvorledes takformen og tekkingen blir. De tradisjonelle takformene er saltaket og pulttaket, mens det bratte valmtaket og mansardtaket kom med ulike stilepoker. Det flate valmtaket kom med ferdighuset.

De vanlige tekkingsmaterialene er takstein, takskifer, tretak og betongstein som krever relativt bratte tak. Papptekking og platetekking kan brukes på slakere tak.

Ved valg av møneretninger, takvinkel og takform på bygningen må det tas hensyn til hvorledes dette er løst på bygninger i nærmiljøet. Hvis man følger felles løsninger kan dette medvirke til mer helhet og sammenheng. Dette er med og skaper visuell ro og balanse i et boligområde. Det motsatte blir visuell kaos.

De tradisjonelle takkonstruksjonene er sperretak med takstoler og åstak. I nyere tid er det vanlig med prefabrikerte takstoler og bruk av limtre som kan gi store, frie spenn.

Tak, vegger og grunnmur utgjør en helhetlig bygningsform hvor takvinkler og takflater møter himmelen og veggoverflater med små og store lysåpninger. Grunnmuren binder bygningen til bakken. Detaljutforming med hensyn til omramminger rundt dører og vinduer, vindskier og gesimser, piper og luftelyrer må også sees i denne sammenheng. Huset består av mange enkeltelementer både av bygningsteknisk - og av estetisk karakter. Byggherre, byggmester og byggesaksbehandlere må ha dette med seg i hele byggeprosessen fra planleggingsstadiet til ferdigstilling.

Kilder:

Estetikk i plan og byggesaker, KAD og MD, 1997

Mitt hus er din utsikt, Statens Byggeskikkutvalg, 1999

3.3.3 Materialbruk og gjenbruk.

For ca. 100 år siden var det ca. 40 typer byggevarer som ble brukt i byggverk. Dette var bygge-varer med lang erfaring og utprøving. Bruken og bruksområdene var en del av den tradisjonsbårne handverkstradisjonen. Byggematerialene var fra stedegne naturressurser. Dette var forutsetninger for utvikling av lokal byggeskikk hvor bygningene glir godt inn i landskapet. Ved riving av eldre bygninger må det vurderes utstrakt grad av gjenbruk av bygningsdeler. Det er store materialressurser som ligger i den eksisterende bygningsmassen.

Kvaliteten på mye av de eldre naturmaterialene er bedre enn det vi har tilbud om i dag. Derfor kan materialene gjenbrukes i et nytt bygningslivsløp. Alderspatinaen gir materialene estetiske verdier som nyere produkter ikke får. Brukt, utført og vedlikeholdt på riktig måte har disse byggevarene lang levetid. Gjenbruk reduserer også avfallsproduksjon og miljøbelastning. En bygningsdelbank er etablert og i utvikling i regionen.

Foto 135: Vindusrestaurering

Et materiales livslengde påvirkes i hovedsak av fire faktorer.

- Materialet selv og materialutvalget
- Konstruksjon og utførelse, handverkstradisjoner og kunnskaper.
- Klimatiske påvirkninger, naturlig nedbryting og annen slitasje.
- Vedlikehold og drift.

Foto 136: Vindusrestaurering

Nå tilbyr markedet 40 000 ulike typer byggevarer som handverkere og forbrukere må forholde seg til. Kjennetegnene på mange av disse produkter er kort garantitid, de er kunstig framstilt, har kort levetid, brytes fort ned og kan ofte ikke vedlikeholdes.

Valg av byggematerialer blir i dag ofte ensidig styrt av pris, økonomi og tilfeldige valg både fra byggherrens og byggmesterens side. Billige platetak som imiterer steintekking, blir ofte en "godkjent erstatning" hvor et tegltak eller skifertak skulle vært valgt. Vedlikehold av disse platene kan bli kostbart over tid.

I stede for bruk av plater og materiale som imiterer noe det ikke er, må det settes fokus på de naturlige byggematerialenes egenart og kvaliteter, og materialenes bruksområder som kan framheve dette.

God byggeskikk skapes ved at man foretar bevisste valg gjennom hele byggeprosessen. Forutsetningene for dette må være et konstruktivt samarbeid med alle involverte i en byggesak: saksbehandlere, byggherre, byggmester og eventuell eksternt rådgivning. (Kilde: Mitt hus er din utsikt , Statens Byggeskikkutvalg, 1999).

3.3.4 Fargebruk.

Fargebruk kan gjelde både tak og vegger og blir en del av den kollektive visuelle opplevelsen av et bygningsmiljø både i tettsted og på bygdene. Ulike stilretninger hadde forskjellige fargesettinger, noe som må opprettholdes. Fargebruk på nye tiltak bør forholde seg til det som er brukt på den eksisterende bygningsmassen. En felles fargeplan kan være et av disse virkemidlene. Et boligfelt med varierte bygningsformer kan med en felles fargeplan virke samlende.

Felles fargebruk kan binde sammen et variert bygningsmiljø. (Hov, syd)

En begrenset fargepalett kan skape variasjon i en ensformig bebyggelse. (Furumo, Lunner, Samsmoen, Jevnaker))

Foto 137: Enhetlig fargebruk på Toso i Jevnaker

3.3.5 Utvidelse og ombygging av eksisterende bygg.

Utvidelse kan skje ved tilbygging og påbygging. Dette medfører ytre og indre endringer av bygningen. Ombygging kan foregå innenfor de eksisterende boligarealer, og vil ikke bli tatt opp i denne sammenheng.

Definisjoner:

- Tilbygg - er en utvidelse som øker husets grunnflate.
- Påbygging - øker bygningens volum i høyden
- Ombygging - endringer innenfor husets eksisterende volum.

(Kilde: Byggforsk kunnskapssystemer, Norges byggforskningstuttt - 700.603)

Foto 138: Nytt vindfang i samme stil har gitt plass til våtrom, Jaren i Gran.

Mye av den eksisterende bebyggelsen representerer store kulturhistoriske verdier. Den kan gjengi gode eksempler på lokal og regional påvirket byggeskikk. Bygningene forteller en bygningshistorie hvor endringer ofte har fulgt et fast mønster, en endringsskikk. Vi kan snakke om regionalt utviklede hustyper. Nye tider og samfunnsendringer medfører ofte nye bo- og bruksbehov. Dette har resultert i at mange verdifulle bygninger har helt endret karakter.

Foto 139: Tilpasset utvidelse til den tradisjonelle to-romsstua, Vestsida i Søndre Land.

Endringsbehov vil alltid være tilstede, men samtidig må man kunne balansere mellom bevaring og nytenkning. Dette fordrer kompetanse både for planleggingen og for utføringen. Manglende kompetanse kan føre til bygningsmessig forsimpning.

Ved endringer må man forholde seg til bygningstekniske, bruksmessige og estetiske forhold. Et viktig prinsipp er at det nye tiltaket tilpasser seg den eksisterende bygningen. Volum og takform bør underordne seg hovedbygget. Elementer fra materialbruk, fargebruk og detaljering kan tas opp i tilbygget. Tilpassing til tomt og øvrige omgivelser må også vurderes. Dette kan gi visuell sammenheng.

også viktig å vise at tilbygget er bygget i en annen epoke. Rene kopier kan medføre bygningsmessig stilforvirring.

Til- og påbyggingene kan utføres ut fra generelle formingsprinsipper som ofte har historiske røtter. Men det er

Til- og påbygginger på eldre stilhus må også skje med respekt for husets egenart og karakter.

Byggverk kan likevel gis et moderne formuttrykk. I spenningsfeltet mellom nytt og gammelt er det da viktig å finne en god balanse mellom bevaring, tilpassing og nye uttrykksformer.

I et boligmiljø vil til- og påbygginger ofte medføre fortetting. Slike tiltak må ta hensyn til huset i seg selv og til omgivelsene. Plassering og utforming må samspille med bebyggelsen i nærmiljøet.

Mange tettsteder har fortsatt beholdt deler av eldre gateløp med eldre bebyggelse langs gateløpet, gatehjørner med knekte hushjørner og bakgårdsbebyggelse som utgjør en vinkel av tomte. I et slikt område bør det legges vekt på den lokale særegne identitet som dette skaper. Tiltak på bygninger og anlegg bør ta sikte på å sikre disse historiske verdier og opplevelsesverdier. Hvis disse historiske miljøene tas vare på, kan de på sikt være verdifulle lokalt og regionalt.

Foto 140: Laftet bygning med tilbygg i stavkonstruksjon, Vestbygda i Lunner.

Disse miljøene er det viktig å beholde for å kunne visualisere tettstedshistorien og tettstedets "uryddige" dynamiske utvikling. Fortetting i disse miljøene må underordne seg den eldre bebyggelsesstrukturen. Stilkopiering er ikke ønskelig, men den nye tiltaket kan ha et moderne formspråk hvor noen viktige fellestrekk er tatt opp, som for eksempel fasadelinje, bygningsvolum, takform og møneretning. Form- og fargespråket kan forsterkes gjennom material- og fargebruken ved stedet.

Ut- og innsyn og lysforhold for naboer er også viktige forhold å ta i betraktning når tilbygg skal planlegges.

Noen prinsipper i forbindelse med utvidelse:

De fleste hus har en egenart og kvalitet som må respekteres ved utvidelse. Utvidelsen må underordne seg husets karakteristiske hovedformer og proporsjoner. Spesielt viktig er takform og takvinkel. Man må motvirke løsninger med effekter og påfunn. Hovedhusets opprinnelige form bør komme klart fram også etter tilbyggingen, dersom ikke utvidelsen fører til at hovedformen definitivt endres til det bedre. Tilbygg kan trekkes inn fra hovedhusets hjørner. Vinduer, dører, listverk og andre detaljer på tilbygget må i størrelse, proporsjoner og utforming være beslektet med eller videreføres fra husets. Vinduer med store glassflater og utenpåliggende sprosser løser ikke denne utfordring.

Man må unngå å bruke «falske» komponenter, f.eks. løse vindussprosper, for å prøve å få til et helhetlig uttrykk.

Materialer, overflatebehandling og farger på utvidelsen må harmonere med husets. Utvidelsen kan spille sammen med den eksisterende bygningen ved å følge opp bygningens stil, eller man kan legge opp til kontrast med den. Man kan for eksempel gi tilbygget en kontrastvirkning hvis utvidelsen er frittstående og eventuelt forbundet med et underordnet mellombygg til hovedbygget. Utvidelse formet som kontrast må allikevel forholde seg til hovedbygget. Kontrasten kan være form- eller fargemessig. Tilbygg som utføres som kontrast til hovedbygget, kan gi spennende virkninger i bygningsmiljøet, men dette krever høy formingskompetanse.

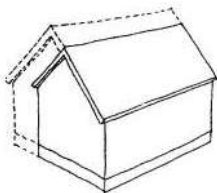
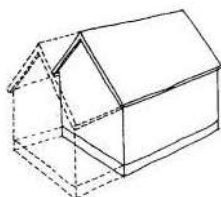
Fasadematerialer på de nye eller endrede bygningsdelene må spille sammen med det eksisterende huset. Panel og puss bør være av samme type, dimensjon og behandling som eksisterende materialer.

Fargevalg og type overflatebehandling må primært bestemmes ut fra det eksisterende huset. Samme type overflatebehandling bør brukes på nytt og gammelt. Avvikende fargebruk kan velges ved større tilbygg. (Jorstad, Gran)

Taket har en vesentlig betydning for helhetsinntrykket. Som hovedregel bør en bruke samme taktekking på ny og gammel del. Man må unngå "billige" takplateimitasjoner som skal etterlikne den opprinnelige tekkingen. Med tett undertak kan gammel takstein gjenbrukes. Den har allerede gjennom sin alder bevist styrke og holdbarhet.

(Skisser hentet fra www.frogn.kommune.no)

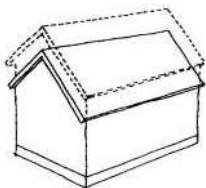
Huset sett fra den mest eksponerte siden:

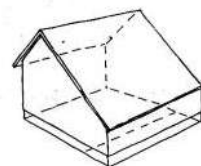
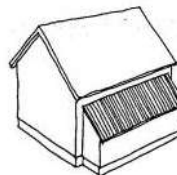
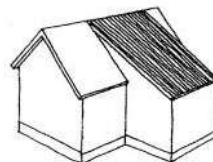
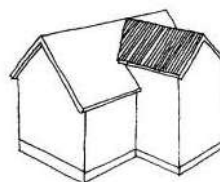
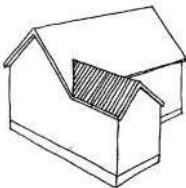
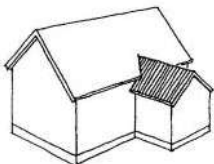
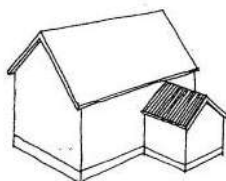
God løsning

Særpreges ved at den opprettholder bygningens hoved-form.

Dårlig/mindre god løsning

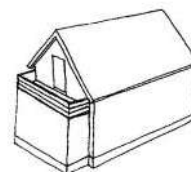
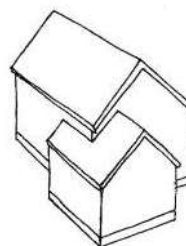
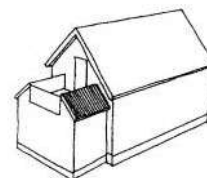
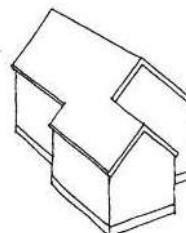
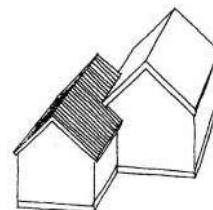
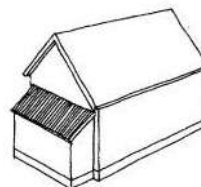

Huset sett fra den minst eksponerte siden:

God løsning

Dårlig/mindre god løsning

3.3.6 Utvidelse i form av balkonger, verandaer og terrasser.

Det tradisjonelle svalgangshuset og sveitserstilhuset har løsninger med overbygde ute/inne arealer.

Svalgangshuset har svalgangen lagt utenfor selve tømmerkjernen, men har taket trukket ut over gangen. Svala kan være helt eller delvis veggkledd og skaper en buffersone med stillestående luft. Tidlig var den en adkomstveg til bygningens forskjellige rom.

Sveitserstilhuset fikk veranda som kunne være åpen eller innglasset. Dekorrikdommen var økonomisk og sosialt betinget.

Felles for begge disse løsningene var at de var en del av bygningsformen.

Foto 141:

Balkonger, verandaer og terrasser som tilbygg til huset, får gjerne en for dominerende form og utførelse. De blir ofte bygd opp med høye stolpefundamenter for å tilfredsstille ønsket om et fellesplan ute/inne. Dette virker meget skjemmende for hele husets utseende og form. Balkonger, verandaer og terrasser må få en utforming og bygges i en skala som samstemmer med huset og omgivelsene. Et tiltak kan være å legge den i flere plan i forhold til bakkenivået.

Foto 143: En lun og solrik sitteplass på Rugroten i Gran

Foto 142: En lun og solrik sitteplass på Rugroten i Gran

Terrasser (terra = jord) skal være uteplasser på bakkenivå. De danner overganger mellom inne- og utearealer. Tradisjonelt ble dette løst ved at de ble utformet som en del av hagen. Ofte bygges terrasser helt ute av størrelse og proporsjoner i forhold til huset. Terrasser bør anlegges på bakkenivå slik at de tar hensyn til naturelementer som fjellrabber, trær etc. Naturmateriale som stein og tre av kvalitetsvirke kan benyttes, noe som kan gi spennende løsninger. Inne-/uteproblematikken kan også løses ved lysthuset, hvor vi har lokale varianter og løsninger.

Trykkimpregnerte materialer og standardprofilerte rekkverkssprosser kan velges bort.

Foto 144: Lysthus på Thomt, Brandbu i Gran

3.4.1 Prinsipper for vedlikehold

Hovedprinsippet for vedlikehold av gamle bygninger er å bevare de opprinnelige eller gamle bygningsdetaljene så langt det er mulig; kledning, vinduer, dører, listverk og overflate-behandling. Vedlikeholdet skal om mulig skje på samme måte som da huset ble bygget, med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk. Ved å bevare bygningselementene, beholder bygningen sin ekthet og opprinnelighet. En kopi erstatter aldri de originale bygningsdetaljene fullt ut.

Ta vare på det som skiftes ut

Enkelte bygningsdeler må skiftes ut av ulike årsaker. Da er det viktig å:

- Ikke skifte ut mer enn det som er absolutt nødvendig.
- Dokumentere ved fotografering og eventuelt tegning og oppmåling, hvordan originalen var og hvordan den var montert, farger m.m.
- Lage identisk kopi og montere den på nøyaktig samme måte som originalen, med mindre åpenbare feil ved den gamle metoden lett kan bedres.
- Oppbevare den utskiftede delen som dokumentasjon, slik at en har den som forbilde når kopien skal lages. Ved å la være å kaste gir man også framtidig eier mulighet for tilbakeføring.

Det er mulig å spore svært mye av historien til huset ved å gjøre en bygningsarkeologisk undersøkelse. Da vil de ulike bygningsdeler undersøkes og sammenliknes, gamle malingslag og tapetlag m.v. avdekkes, og en finner ofte svært mange spor av tidligere «utgaver» av huset. Søk i arkiv, branntakster, gamle fotografier og tegninger og samtaler med tidligere eiere kan ofte gi en mengde opplysninger som til sammen gir et godt bilde av husets historie. (*Riksantikvarens informasjon om kulturminner, 2002*)

Foto 146: Sveitserstilen er godt bevart på Solbakken i Gran.

Foto 145: Sveitserstilen er godt bevart på Solbakken i Gran.

Foto 148: Sveitserstilen er godt bevart på Solbakken i Gran.

Foto 147: Sveitserstilen er godt bevart på Solbakken i Gran.

3.4.2 Tiltak på bevaringsverdig bebyggelse.

Det er ofte behov for oppgradering og istandsetting av eldre bygninger. Mange av de eldre bygningene innehar store kulturhistoriske verdier. Nye tiltak på denne bygningsmassen må vurderes ut fra disse verdiene og hvilke konsekvenser tiltakene får ved valgene man gjør. Ut fra et bevaringsperspektiv må dette utføres med varsomhet. Opplysninger om eldre bygningers bevaringsverdi kan man få ved henvendelse til kommunene eller Randsfjordmuseene AS som har informasjon om dette i SEFRAK-registeret. Det er et nasjonalt bygningsregister for bygninger bygd før 1900.

Noen regler/prinsipper som bør følges:

- Bevaring av bygningens egenart og kvaliteter må være utgangspunktet for tiltaket, derfor blir hver sak unik.
- Alle bygninger og bygningsmiljøer har en bygningshistorie å fortelle. Denne historien må ivaretas for ettertiden gjennom bygningsbevaring og dokumentasjon.
- Utvidelser må tilpasses bygningen i seg selv og i forhold til de øvrige bygde og naturlige omgivelser.
- Man bør inngå samarbeid med kommunen, håndverkere med erfaring fra gamle hus og faglig rådgivningstjeneste tidlig i planleggingsprosessen. En tilstandsanalyse kan danne grunnlag for planlegging og gjennomføring av aktuelle tiltak.
- Nye funksjonskrav kan løses innenfor bygningens egne muligheter, eller ved utvidelse som følger lokale byggeskikktradisjoner.
- Nye løsninger bør både i helhet og detaljløsninger stemme overens med bygningens uttrykk og bygningstekniske forutsetninger.
- Materialbruk, fargebruk, detaljering og handverksmessig utførelse må følge tidligere utførelse

En tilstandsanalyse av huset kan ligge til grunn for en vedlikeholdsplan, som vil inneholde prioriterte tiltak. Fredete bygninger må behandles særskilt, jfr. Kulturminneloven, § 15.

Bygningsdel	Konstruktiv element/egenskap	Skader	Skadeårsaker	Forebyggende tiltak	Vedlikehold/Utbedring
Grunnmur	Naturstein uten/med bindemiddel av Leire/kalkmørtel Overflate: Kalkhvitting Diffusjonsåpen, Elastisk	Sprekker Skjevheter Utfall av Stein	Fuktvandring Jordsig Jordpakking Telehiv Setninger	Etablere terrengfall fra hus som leder bort overflatevann. Fjerne vegetasjon/røtter Fjerne jordpakking	Overflatebehandles med kalkhvitting Pinne opp tørrmurer Rette opp syllsteiner Fuging/ spekking av mørtelfuger drenering av grunnmur <i>Unngå bruk av sementmørtel</i>
Kryperom	Mellomrom bakken/bjelkelag	Råteskader	Fuktvandring	Se ovenfor Jevnlig kontroll	Utlufting Ventilasjon Tette for fuktvandring fra grunnen
Veggen	Lafteverk eller Bindingsverk Massiv- og skjelett-konstruksjon i tre.	Råteskader Treborende insekter Skjevheter Sprekk	Konstant fukttilgang Setninger Klimapåvirket	Min 30cm avstand mellom terreng/treverk. Hindre vandrypp fra tak	Ved utskifting/spusning må tilsvarende materialkvalitet profilering, dimensjoner brukes. Akseptere skjevheter <i>Ikke bruk</i>

	Som er: Hygroskopisk: tar opp og avgir fuktighet.				<i>trykkimpregnerte materialer Ikke høytrykkvaskes/sandblåses</i>
- Panel	Trepanel forteller stilhistorie. Med/uten overflatebehandling Har meget god materialkvalitet Er klimatekking og hygroskopisk	Skille: Råte Insekter Og: Naturlig nedbryting	Høy fukttilgang over lenge tid Nedbryting av sol og vind	Treverket må få anledning til å luftes ut. Forhindre fukttilgang, Rask opptørking Utsatte skadeområder: Nedre paneldel Underkant vindu Ved taknedløp Skjøter/endeved	Hvis behov for utskifting, Minst mulig omfang Bruk tilsvarende materialkvalitet overflate, profilering og dimensjoner <i>Annen paneltype/-løsninger ødelegger fasadeuttrykket</i>
- Vannbord	Overgang panelvegg/ Grunnmur Over og under dører/vinduer	Råte	Fukttilgang Heller innover grunnet råteskadet stokk	Jevnlig tilsyn Overflatebehandles ofte	Ved utskifting: Bruke tettvokst kvalitetsvirke / malmet virke Overgang panelende og vannbrett skal være tett. Profil/ dimensjon som opprinnelig. <i>Ikke bruk standardisert impregnert virke eller plastbelagt stålbeslag</i>
- Vinduer/ Dører/ Listverk	Lysåpninger i vegg. Har meget gode materialkvaliteter og handverksutførelse. Stor betydning for fasade og interiør. Utforming, listverkprofiler, glass, beslag forteller stilhistorie	Råte i treverk Beslag ruster Naturlig nedbryting av glass og treverk	Sterkt utsatt for store klimapåvirkninger	Jevnlig tilsyn, vedlikehold og tilstandsvurdering.	Opprinnelig linoljemalt må behandles med det samme. Differensiert restaurering av dører/vinduer før eventuell utskifting lønner seg i det lange løp. Ved utskifting må tilsvarende kopi brukes. Samme listverktype. Gjenbruksmaterialer kan være alternativ. <i>Vinduer med store glassflater må ikke forekomme på eldre stilhus. Utenpåliggende sprosser må ikke brukes</i>
-Overflatebehandling	Panelvegger Vinduer/dører	Naturlig nedbryting	Utsatt for nedbryting fra	Inngå i vedlikeholdssyklus	Bruk av tradisjonelle

	Listverk, vannbrett, Etasjeskiller Øvrige detaljer Linoljemaling eller komposisjonsmaling Er diffusjonsåpen og fungerer som offersjikt De er pustende malingstyper som brytes ned fra overflaten		UV-bestråling, Vær og vind	De tradisjonelle malingstyper brytes ned fra overflaten	malingstyper er viktig for: Bygningen i seg selv. I bevarings-sammenheng. Bygningshistorisk verdi. Lang kunnskaps- og erfarings-bakgrunn for bruk tradisjonelle malingstyper. <i>Nyere malingstyper blir ofte for tette for bygningen.</i>
Taket	Tradisjonell tekking er enkeltkrum og flat takstein. Skiferstein, Bølgeblikk. Andre tekkingsmetoder var torvtak og tretak. Undertaket kunne være flis- eller bordtak	Knekking av stein. Råtne steinlekker. Fukt- og råteskader i undertak og rafteutstikk	Grunnet snølast/ras. Isdannelser, dårlige beslagløsninger mosegroing	Jevnlig tilsyn. tilstandvurderes. Utskifting av takstein. Fjerne mosegroing og løv. Fjerne nærstående trær (må vurderes i forhold til landskapsrom)	Ved omtekkning av tak må brukbar takstein gjenbrukes. Supplering kan skaffes gjennom bygningsdelbank. Tett undertak med sløyfer og lekter kan brukes, men da må det gamle undertaket utluftes. <i>Omtekkning med imiterte takplater og dobbeltkrum aldringsimitert takstein vil bryte med bygningens egenart og stil</i>
- Vindskier	Gesimsavslutning. Er viktig for bygningens egenstil og uttrykk	Råte	Utsatt for fukt og nedbryting	Jevnlig tilsyn	Ved utskifting må tilsvarende kopi benyttes. Profil, Dimensjon og Materialkvalitet som opprinnelig.
- Beslag/ takrenner	Takrenner, Nedløpsrør, beslag, kilrenner Bly, sink og kobber er tradisjonelle metaller for beslag	Issprenging Korrosjon	Lokal soloppvarming. Varmeflukt fra innemiljøet. Materialenes nedbryting.	Jevnlig tilsyn. Rense renner hver vår og høst. Lede takvannet bort fra bygningen. Maling av sinktakrenner for å beskytte mot korrosjon. Takrenner skal ha fall mot nedløp.	Reparere lokal skader. Beholde spesiallagde utkast. Ved utskifting er det viktig å bruke samme materiale og utforming. Dimensjoner må avpasses takflatene. Bygninger uten takrenner må vurderes spesielt. <i>Takrenner og nedløp av plast eller plastbelagte stålrenner må unngås på bevaringsverdige</i>

					<i>hus.</i>
-Pipe	Utført i teglstein Med kalk/leire med tilsvarende overflate Gråsteinspiper Skifer Utkragende topp og helsteinsmurte tak- gjennomføringer	Frostskader Utvasking av mørtel Råteskader i tak	Forstspreg og ising For tett overflate Vanninntrenging grunnet værslitasje. Dårlig tetting i overgang pipe/tak	Jevnlig tilsyn tilstandsvurderes Sjekk innvendige røykrør. Tetthet og oppsprekking ved innmuring. Inspisere støpejernsovner Utvendig pipestokk og beslag. Sikkerhet med piper må tas alvorlig.	kalkpussete piper må ha samme overflate- behandling som tidligere. Frostspregte piper må tas ned og mures opp tilsvarende materiale, form og detaljerings. <i>Ikke kle inn pipestokken, man kan overdekke problemer. Ikke sementmørtel på kalk. Det ene materiale blir stivt, det andre er elastisk.</i>

3.4.3 Nye tiltak nær bevaringsverdig bebyggelse.

Fra Forslag til estetiske retningslinjer, Gran kommune 2001:

Ved tiltak på eller nær fredede eller bevaringsverdige bygninger, anlegg eller andre kulturminner skal det legges særlig vekt på en helhetsvurdering med bakgrunn i kulturminnets art, historie og betydning.

Ved planlegging eller prosjektering av nye tiltak skal det tas hensyn til bygg, anlegg og andre kulturminner som er fredet eller bevaringsverdig av historisk, antikvarisk eller annen kulturell verdi.

Der bygg, anlegg og kulturminner har arkitektonisk verdi skal de søkes innarbeidet i prosjektets hovedgrep som et estetisk identitetsskapende element.

Tiltak som lokaliseres inntil bevaringsverdige anlegg, skal tilpasses områdekarakteren m.h.t. volum, form, materialbruk og farger. Byggverk kan likevel gis et moderne formuttrykk. I spenningsfeltet mellom nytt og gammelt er det da viktig å finne en god balanse mellom bevaring, tilpassing og nye framtidrettede uttrykksformer.

4. Gode råd og rådgivere

4.1 Gode råd.

Prinsipper:

Hovedprinsippet for vern og vedlikehold av gamle bygninger er å bevare så mye som mulig av de opprinnelige eller gamle bygningsdelene så langt det er mulig. Vedlikehold skal skje med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk.

Ved utskifting:

- Ikke skift ut mer enn det som er absolutt nødvendig.
- Dokumentasjon, foto, tegninger, oppmålinger.
- Lage identisk kopi, monteres som originalen.
- Oppbevar det som skiftes ut.

Grunnprinsipper i bygningsvernet (Riksantikvaren informasjon om kulturminner, 2002):

- Mest mulig av alle deler av bygningen skal bevares.
- Det er bedre å vedlikeholde framfor å reparere, skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer og utførelse.
- Ta vare på både konstruksjon og overflate.
- Det er bedre å føye til enn å fjerne originale eller gamle deler.
- Gamle ombygginger og endringer må bevares. De forteller om bygningens endringshistorie.
- Vedlikeholdsarbeid må tilpasses bygningens egne kvaliteter.
- Den viktigste informasjon om vedlikeholdsmetode og materialbruk finnes i bygningen selv.

4.2 Søk samarbeid med fagfolk og myndigheter!

I forbindelse med en tidlig fase av bygningsmessig tiltak, stort eller lite, anbefales det å innlede et samarbeid mellom byggesaksbehandlere, tiltakshaver, utførende/prosjekterende og bygningsvernrådgiver. Gjennom et slikt samarbeid kan det utvikles forståelse for og ivaretagelse av god byggeskikk.

Plan- og bygningsloven med forskrifter inneholder regler om hvilke tiltak som krever søknad om godkjenning. Hvilke tiltak dette dreier seg om, går fram av lovteksten som er gjengitt i kapittel 3.1. Her går det også fram hvilke tiltak som kun er meldepliktige og hvilke som er fritatt for søknad eller melding. I områder som er regulert til spesialområde bevaring, kan kommunen stille strengere krav gjennom reguleringsbestemmelsene. I utgangspunktet kan alle tiltak her være søknadspliktige.

For nærmere avklaring av rammer og innhold i tiltaket kan det holdes forhåndskonferanse mellom tiltakshaver, kommunen og andre berørte parter og organer. Forhåndskonferanse kan kreves av tiltakshaver eller plan- og bygningsmyndighetene. Det skal føres referat fra forhåndskonferansen.

4.3 Bygningsvernådgivning

Randsfjordmuseene AS

Randsfjordmuseene AS har utviklet god fagkompetanse på byggeskikk og bygningsvern, som er et av hovedsatsingsområdene for museet.

Fagseksjon Byggeskikk - Bygningsvern ved Randsfjordmuseene kan tilby:

- Bygningsvern faglig rådgivning om istandsetting og vedlikehold av eldre bygninger. Sikre at bevaringsarbeidet utføres etter mest mulig antikvariske prinsipper.
- Utarbeidelse av vedlikeholdsplaner, tilstandsrapporter og økonomiske overslag i forbindelse med søknader.
- Være bindeledd med bygningsdelbank til bruk innen bygningsvern.
- Arkitekturrådgivning i forbindelse med restaurering, ombygging og tilbygging.
- Rådgivning til kommunene, byggherrer og entreprenører i forbindelse med søknader, om rivning, tilbygg, ombygging, bruksendring m.v. av eldre bygninger.
- Formidlingstjeneste overfor skoleverket innen temaene byggeskikk og estetikk, bygningshistorie, bygningsvern og arkitektur.
- Informasjon til offentligheten om byggeskikk, bygningsvern og arkitektur.

Rådgivning i forbindelse med søknader om tilskudd til bevaring av eldre bygninger, oppfølging av tilskuddsprosjekter.

Fortidsminneforeningen i Oppland

Foreningens lokale tillitsmenn i Oppland kan kontaktes for rådgivning. Disse er nå (2006):

Leder:	Nestleder:
Kåre Hosar	Dag Lindbråten
Gjørtlervegen 2a	Vestsidevegen 2607
2618 Lillehammer	Søndre Land
Tlf 61 28 89 42 (arbeid)	61 11 06 87
Tlf 61 26 01 13 (privat)	61 12 51 60
Mobil 90 62 78 81	95 02 23 67
E-post: Kare.Hosar@maihaugen.no	dl@randsfjordmuseene.no

Annen fagkompetanse innen bygningsvern

[>> Last ned liste i Excel-format...](#)

4.4 Litteratur- og nettressurser

Anbefalt litteratur og nettressurser:

Fortidsminneforeningens serie med veiledningshefter:

Gode råd om vinduer i eldre hus
Gode råd om tak på eldre hus
Gode råd om farger og stil
Gode råd om tapeter i Norge
Gode råd om hus og stil
Gode råd om gammelt listverk
Gode råd om mur og puss
Gode råd om gamle hager
Gode råd om eldre hus
Gode råd om gamle maleteknikker

Fortidsminneforeningen har også et lager av eldre årganger av foreningens årbøker.

Drange, Aanonsen, Brønne: Gamle Trehus - Historikk, reparasjon og vedlikehold.
Universitetsforlaget 1992.

Jon Bojer Godal: Tre til stav og laft. Landbruksforlaget 1996.

Jon Bojer Godal: *Tre til tekking og kledning*. Landbruksforlaget 1994.
 Elsa "Sprossa" Rønnevig: *Gamle hus. Vern, valg og muligheter*. Tanum 2004.

Nettsteder

Et utvalg nettsteder med informasjon om byggeskikk og byggesaksbehandling:

- Kommunenes egne nettsteder.
- Randsfjordmuseene www.randsfjordmuseene.no
- Husbanken www.husbanken.no
- Statens bygningstekniske etat www.be.no
- Riksantikvaren www.ra.no

4.5 Lån og tilskuddsordninger.

Hva finnes av økonomiske tilskuddsordninger i forbindelse med bygningsbevaring?

Oversikt over ulike tilskuddsordninger til freda og verneverdige bygninger/bygnings- og kulturmiljø

Ansvarlig	Ordning	Målgruppe
Riksantikvaren www.riksantikvaren.no	Tilskudd til vern og sikring av freda og verneverdige bygninger (Kap. 1429 post 72.2)	
	Tilskudd til middelalderbygninger og anlegg (Kap. 1429 post 72.3)	Automatisk freda bygninger og ruiner fra middel alderen
	Tilskudd til kystkultur og fartøyvern (Kap. 1429 post 72.4)	
	Tilskudd til kulturlandskap for vedlikehold av kulturmiljø, prosjekt (Kap. 1429 post 72.5)	
	Tilskudd til skjøtsel av automatisk freda kulturminne (Kap. 1429 post 72.6)	
	Tilskudd til tekniske og industrielle kulturminne og miljø (Kap. 1429 post 72.8)	
	Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak	
Fylkeskommunen www.oppland.org	Tilskudd til regionale kulturminnetiltak (Kap. 1429 post 60)	
Husbanken	Lån på antikvarisk grunnlag	
Kommunene	SMIL-midler (Særskilte miljøtiltak i landbruket) Tilskudd til freda og verneverdige bygninger i landbruket Tilskudd til kulturlandskap	Landbruket og andre. Videreføring av de tidligere STILK-midlene fra Fylkesmannen.
	BU-midler	Næringsutvikling
Norsk Kulturminnefond www.kulturminnefondet.no	Fristene er 01.03 (hovedfrist) og 01.09.	Private enkelteiere av kulturminner og kulturmiljøer samt frivillige organisasjoner som eier slike. Omfattende krav til søknadsgrunnlag.
Stiftelsen UNI www.stiftelsen-uni.no	Er en stiftelse med ideelt formål å fremme allmenntilgitt virksomhet innen skade- og miljøvern, for derved å bidra til en trygg utvikling i det norske samfunn.	
Sparebankstiftelsen DnB NOR www.sparebankstiftelsen.no	De ønsker å støtte tiltak som skaper aktivitet, tilhørighet og stolthet i nærmiljøet - i by og bygd.	
Sat Sapienti www.legatsiden.no	Yter bidrag eller gaver til vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge	

5. Eksempler på viktige kulturmiljøer

5.1 Bevaring av kulturarven.

Kulturarven, der bygningsarven utgjør en betydelig del, dokumenterer vår historiske utvikling. Den er en ikke fornybar ressurs som må behandles med respekt og omtanke både for våre forfedre og for våre framtidige generasjoner.

En del bygningsmiljøer er viktigere enn andre fordi de dokumentert mangfoldet i bygningsarven vår. Mange inneholder fortsatt store kulturhistoriske verdier som det er viktig å bevare. Samtidig er de identitetsskapende elementer og ressurser for videre samfunns- utvikling. De kan videreføre kunnskap om bo- og byggeskikk, om bærekraftig bruk av ressurser og bygningsmåter. Dette er viktig for lokalmiljøer, skoleverket og som "formidlingsbank" for framtidig forskning. Forvaltet på en riktig måte kan de danne grunnlag for kulturbasert næringsutvikling.

Stortingsmelding nr. 16 fra 2004/05

"Leve med kulturminner" tar nettopp utgangspunkt i disse utfordringene:

"Det ligger et stort potensial for næringsutvikling knyttet til kulturminnevern."

** Bevaring av landbrukets kulturarv og kulturlandskap som grunnlag for nyskapende næringsvirksomhet.

* Legge tilrette for at fredete og bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer kan brukes på nye måter."

I Stortingsmelding nr. 8 (1999-2000): Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand, var et av perspektivene for vern av kulturminner at:

"Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv som kunnskapsressurser og som grunnlag for opplevelser."

Dette skulle sikres gjennom nasjonale resultatmål om å;

"Sikre en bedre representativitet i utvalget av varig vernet kulturminner og kulturmiljøer."

Kommunene har anledning til å sikre kulturminner av lokal og regional verdi gjennom virkemidler i PBL, bl.a. § 25.6 om regulering til spesialområde bevaring. Kommunene anbefales å innarbeide disse prioriterte kulturmiljøene for bruk og bevaring i sine planer og i sin byggesaksbehandling.

På bakgrunn av evalueringen av det tidligere innsamlede SEFRAK-materialet (nasjonal database for bygninger bygd før 1900), hvor bygninger ble gitt en bevaringsverdi ut fra kulturhistoriske verdier, estetiske verdier og opplevelsesverdier, er det laget et forslag til utvalgte bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer som bør behandles spesielt. Utvalget er gjort med bakgrunn i hva som er den enkelte kommunes særtrekk og som til sammen kan dekke et bredest mulig og representativt utvalg av bygningsmiljøer.

5.2 Lunner

Kulturminner i Mylla-området.

Kjerneområdet er langs den gamle Vollavegen, fra Brattlia vest for gamle Nordstrand skole på Mylla, og området sørvest for Panka mot øvre Karlstjernet.

I dette konsentrerte området ligger det et bredt spekter av kulturminner av stor kulturhistorisk verdi. Hele området har mange tydelige og synlige spor etter bred og historisk dyp bosetting. Det er omfattende spor etter utnytting av innmark, næringsvirksomhet, jakt og fangst sammen med tett nett av større og mindre veifar og stier.

Foto 149: Brattlia, opprinnelig toromsstue, nå brukt som hytte.

Bygningsmiljø og kulturlandskap rundt Lunner kirke.

Dette er et gammelt landskap med variert bebyggelse langs eldre veinett.

Foto 150: Bygningsmiljø og landskap ved Lunner kirke

Bygningsmiljøer tilknyttet skog og utmark.

Bygningsmiljø og kulturlandskap Snellingen: Setermiljø og tidligere finneplasser.

Skogshusvære og småbruk ved Skjerva.

Småbruks- og skogsarbeidermiljø på Mylla og i Vestbygda

Plasser i Nordmarka: Løvenskiold-Vækerøes skogsarbeiderboliger.

Foto 152: Snellingen på Øståsen, tidligere finnebostetning

Foto 151: Småbruk ved Skjerva

Foto 153: Elgstøen i Nordmarka

Boligområde ved Lunner stasjon

Et mindre bygningsmiljø med bevart byggestil fra historisme/dragestil.

Foto 154: Bolig ved Lunner stasjon

5.3 Jevnaker

Utvagte gårdsanlegg.

Tømmerås, Falteinsrud, Kårstad, Slåttebråtan - gårdstun med flere eldre bygninger med stor autentisitet.

Foto 156: Gammelbygningen på Tømmerås

Foto 155: Stabbur på Falteinsrud

Foto 157: Tidligere presteenkesetet på Gunstad

Områder med bevaringsverdige kulturmiljøer.

Bureisingsplassene i Kanadavegen.

Kulturlandskap og bygningsmiljø ved Øvre Vang, Solbakken og prestegården.

Naturlandskap langs Vangselva med tufter etter småindustri (dammer, teglverk, mølle).

Boligområder på øvre Nesbakken med jugendstilhus: Bjerkegata og Fjordvegen.

Skogshusvære og setre i Nordmarka/Jevnaker.

Foto 158: Tidligere bureisingsbruk i Kanadavegen.

Foto 160: Vestend ved Mylla.

Foto 159: Jugendstil på Nesbakken

Industrielle anlegg.

Eldre funksjonær- og arbeiderboliger og industribebyggelse ved Hadeland Glassverk og Kistefos-Museet.

Foto 162: Boliger ved Hadeland glassverk

Foto 161: Verkestua ved Onsaker, tidligere teglverk

5.4 Gran

Kjølvegens eldre bebyggelse fra Brandbu mot Blokkhus

Foto 163: Eldre bebyggelse langs Kjølvegen.

Eldre tettstedsbebyggelse:

Foto 164: Bebyggelsen ved Brua i Brandbu.

Brua i Brandbu
Vassenden i Gran tettsted Jaren
Industri- og transportbebyggelse i Røykenvik.

Seterområder/skogshusvære

Helgedalen og Øståsen

Fløtingsanlegget i Bjoneelva.

Foto 166: Helgedalen seterdal.

Foto 165: Skogsseter ved Langen

Foto 167: Damhytta ved Bjoneelva.

Småbruksmiljøer

Bjoneskogen

Langs Gran Østås: Steinsvoll, Rugrote

Foto 168: Småbruket Stensvold.

Foto 169: Småbruket Stensvold.

5.5 Søndre Land

Hov tettsted

Langs Riksveg 34 mot Hov Syd ligger stilepoker side om side som et oppslagsverk innen arkitektur og byggestil. Sveitserstil, jugendstil og funksjonalisme er representert.

Foto 170: Stilepoker langs Hovlandsvegen

Sveitserstil

Foto 171: Inngangsparti på Bjørlien

Sveitserstilepoken har sterke forankringer i Land-kommunene, både ved gårdsbebyggelse og tettstedsutvikling.

Gårdsanlegg med helhetlig sveitserstilpreg: Grette, nordre Hvalbye, øvre Fall.

Odnas med sveitserstilhus, hotell og pakkhus.

Kulturlandskap og bebyggelse rundt Store og Lille Odnas.

Foto 172: Lysthus med damanlegg på Midtberg

Foto 173: Lysthus med damanlegg på Midtberg

Utmarksområder

Kulturminner på Veståsen.

Skogshusvære, hytter, kojer med stall, setre, fløtningsanlegg.

Foto 175: Fløtningsanlegg på Veståsen

Foto 174: Skogsstall på Veståsen.

Foto 176: Vammen seter på Fluberg Vestås.

Storgårder og småbruk på Vestsida

Foto 178: Haug gård ved Lomsdalen, Vestsida Søndre Land.

Foto 177: Småbruk på Vestsida

5.6 Nordre Land

Dokka tettsted

Jernbaneområdet med bebyggelse ved Dokka stasjon
Villabebyggelse mellom Dokka stasjon og Storgata (Kvadraturen).
Eldre bebyggelse langs Storgata.

Foto 179: Boligfelt på Dokka, 1960-årene.

Gardsmiljøer

Bygningsmiljø- og kulturlandskap i Nordgarda og Åsligrenda, Nordsinni.
Langs Riksveg 34 i Nordsinni ligger bygningsmiljøer fra forskjellige stilepoker:
Søndre- og Nordre Ankalterud, Svehaug, Ulfshus m/Susendal

Foto 180: Nordre Gaarder, Østsinni.

Foto 181: Nordre Gaarder, Østsinni.

Foto 182: Ulfshus i Nordsinni

Foto 183: Rudstaden i Nordsinni

Foto 184: Rudstaden i Nordsinni

Utmarksområder:

Utmarksbebyggelse langs Etnaelva
Levende setermiljøer i Synnfjellet.

Foto 186: Slåtteløe i Åsligrend

Foto 185: Løe ved Etnaelva

Foto 189: Seterdrift på Nashaugsetra

Foto 188: Seterlandskap i Synnfjellet

Foto 187: Estetisk utforming av fundament og laft på Åmbuset Seter i Nordsinni

Byggeskikkveileder - referanseliste

Forfatter	Tittel	Forlag	år
Berg, Arne	Norske gardstun	Universitetsforlaget AS	1968
Christensen, Arne Lie	Den norske byggeskikken	Pax Forlag AS	1995
Christensen, Arne Lie	Det norske landskapet	Pax Forlag AS	2002
Norberg-Schulz, Christian	Nattlandene Om byggekunst i Norden	Gyldendal Norsk Forlag AS	1993
Sundt, Eilert	Bygnings-skikken paa Landet i Norge	Gyldendal Forlag AS	1978
Gran kommune	Estetiske retningslinjer		2001
Husbanken	Byggeskikk, estetikk og stedsforming		2003
Kommunal - Arbeidsdept, og Miljødept	Estetikk i plan og byggesaker		1997
Norges Byggforsknings- institutt	Byggforsk kunnskapssystemer Byggeskikk Definisjoner og virkemidler:321.010. Utvidelse og ombygging av småhus:700.603.		2003
Riksantikvaren	Kulturminner og kulturmiljøer Plan- og bygningsloven rapport nr.29		2001
Statens Byggeskikkutvalg	Mitt hus er din utsikt		1999
Statens Byggeskikkutvalg	Byggeskikk Tema: Byggeskikkveileder 2-98		1998
Statens Byggeskikkutvalg	Byggeskikk Tema: Bærekraftig byggeskikk 1-98		1998

Utarbeidet av Randsfjordmuseene AS
i samarbeid med Oppland fylkeskommune og kommunene
Jevnaker, Lunner, Gran, Søndre Land og Nordre Land.

Randsfjordmuseene AS

Kongeveggen 92, 2770 Jaren – Tlf 61 31 32 80